

Rapport inför detaljplan
**KONSTHALLEN 15, DJURGÅRDEN I
STOCKHOLM**

Antikvarisk förundersökning med kulturmiljöanalys och konsekvensbeskrivning

2016-11-25

UPPDRAG

272595, Konsthallen 15 Kulturmiljöutredning

Titel på rapport:

Rapport inför detaljplan. Konsthallen 15, Djurgården, antikvarisk förundersökning med kulturmiljöanalys och konsekvensbeskrivning

Status:

Slutrapport

Datum:

2016-11-25

MEDVERKANDE

Beställare:

POP HOUSE Next Door AB

Kontaktperson:

Pelle Lindberg

Konsult:

Johanna Alton, Hélène Svahn Garreau och Jennifer Magnusson

Uppdragsansvarig:

Hélène Svahn Garreau

Handläggare:

Kvalitetsgranskare:

Johanna Alton, Tyréns AB

REVIDERINGAR

Revideringsdatum

ÅR-MÅN-DAG

Version:

Namn, Företag

Initialer:

Namn, Företag

Uppdragsansvarig: Hélène Svahn Garreau

Datum: 2016-11-25

Handlingen granskad av: Johanna Alton

Datum: 2016-11-15

ANTI-KVARISK FÖRUNDERSÖKNING MED KULTURMILJÖANALYS OCH KONSEKVENSBESKRIVNING

Fastighet: Konsthallen 15
Kommun: Kungliga Djurgården, Stockholm

SAMMANFATTNING

ALLMÄNT

Konsthallen 15 ligger i hörnet Allmänna gränd och Djurgårdsvägen mittemot entrén till Gröna Lund på Djurgården i Stockholms kommun. Historiskt ingick fastigheten i kvarteret Fyrkanten i utkanten av Djurgårdsstaden. Denna del byggdes ut under 1700-talet i en kvarterstruktur med småstadskaraktär. När Liljevalchs konsthall uppfördes på 1910-talet bytte kvarteret namn till Konsthallen, vilket speglar kvarterets förändring från småstad i staden till nöjesområde. Fastigheten består av två byggnadskroppar som här benämns:

- **Hus A;** en restaurangbyggnad kallad Linden, uppförd 1880-81 för Stockholms utskänkingsaktiebolag.
- **Hus B;** en sommarpaviljong i SARA-bolagets folkrestaurang, uppförd 1927-28, och ritad av Arre Essén. Paviljongen byggdes ihop med den numera rivna Lindgården ritad av samma arkitekt. Lindgården var en sommarrestaurang med koppling till Stockholmsutställningen 1930.

Byggnadskropparna är **grönklassade av Stockholms stadsmuseum**; d.v.s. den näst högsta graden, vilket innebär att de skyddas av PBLs varsamhets- och förvanskingsparagrafer och **bedöms därför äga särskilda kulturvärden**.

Byggnaderna ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården, *Stockholms innerstad med Djurgården* [AB 115]. Södra Djurgårdens nöjesetablissemang med dess "anrika" restauranger har där pekats ut som uttryck för riksintresset. Fastigheten är en del av evenemangsparken, en av tio identifierade värdekärnor i Kungliga nationalstadsparken. Det beror på att det av historisk hävd är ett område som är viktigt för Stockholms nöjesliv och turism. Det är ett av Stockholms mest besökta turistmål. Detta beror på parkmiljön, attraktionerna och den välbevarade kulturmiljön. En balans mellan dessa värden är nödvändigt för att upprätthålla dess karaktär och attraktivitet.

År 2011 delades fastigheten i två; Konsthallen 2 och Konsthallen 15. Sommarrestaurangen, Lindgården från 1930 hamnade då inom fastigheten Konsthallen 2. Den hade stått oanvänd under lång tid och var förfallen. Det ledde till att den 2013 ersattes av en ny byggnad ritad av Johan Celsing. Den innehåller över mark *POP HOUSE Hotel* och under mark *ABBA the Museum* samt *The Swedish Music Hall of Fame*. Konsthallen 2 och Konsthallen 15 ägs båda sedan 2016 av Pop House som nu vill expandera sin verksamhet i Konsthallen 15. I avvaktan på vad som ska ske används hus A som snabbmatsrestaurang i bottenplanet och kontor i de två övre planen och hus B som tillfälligt kontor och glass- och godisservering.

PLANERADE FÖRÄNDRINGAR I KONSTHALLEN 15 OCH ANTI-KVARISK KONSEKVENSBEDÖMNING AV DESSA

Planerna för Konsthallen 15 som föranleder denna antikvariska förundersökning och konsekvensbeskrivning är att riva befintliga byggnader och bygga till *POP HOUSE*. Samtidigt skapas som ett komplement till *ABBA the Museum* en ny attraktion med musikalisk anknytning med målet att förstärka musikenvaron i Stockholm och på Djurgården.

Det innebär att en ny byggnad bestående av 50 hotellrum samt en djupt utgrävd källare uppförs på platsen. Byggnaden ska vara anpassad till platsen och *POP HOUSE* eftersträvar att den ska ha hög arkitektonisk verkshöjd. Ambitionen är att byggnaden ska bidra till att göra området kring Allmänna gränd och Djurgårdsvägen mer attraktivt, tillföra aktiviteter som ansluter till nöjeslivet

och stärker besöksmålet även internationellt. I entréplanet ska därför publika ytor tillskapas som öppnas mot gränden. Tillsammans med Parks & Resorts har POP HOUSE här pågående planer på att skapa en levande gata med olika utbud för turisterna.

Inga färdiga förslag på gestaltningen har tagits fram ännu som kunnat bedömas.

Rapporten är framtagen inför detaljplanearbetet som krävs för att genomföra tilltänkta förändringar. Den ska fungera som ett underlag när Stockholms stad ska fatta beslut om vad som ska ske på platsen genom att väga olika intressen mot varandra. Genom rapporten ska man få en ökad insikt i byggnadernas historia i deras historiska kontext. Det ska vara tydligt vilka historiska spår och samband som går förlorade vid en rivning.

En rivning innebär alltid negativa konsekvenser på kulturvärdena som helt försvinner. En rivning av en grönklassad byggnad med särskilda kulturvärden är med andra ord inte förenlig med PBLs varsamhets- och förvanskingsparagrafer.

Man bör dock hålla i minnet att denna bedömning inte har kunnat ta hänsyn till förslag på vad som här i sådant fall skulle ersätta den befintliga byggnaden. Eventuella till- eller nybyggnaders positiva värden för området som helhet kan inte bedömas eftersom inga förslag finns framtagna ännu. Konsekvensbeskrivningen utgår endast från rivningen. I ett senare skede när förslag tagits fram ska även dessa konsekvensbeskrivas.

POP HOUSE bedömer att de nuvarande byggnaderna inte kan anpassas till de krav de ställer på en planerad hotell- och evenemangsbyggnad. Eftersom fastigheten är grönklassad och äger särskilda kulturvärden så borde det även prövas om det finns andra mer anpassade lösningar som bevarar befintlig bebyggelse och samtidigt tillgodoser POP HOUSE behov. Oavsett hur stadsbyggnadskontoret och länsstyrelsen bedömer möjlighet till förändring så kommer krav att ställas på det som uppförs. Även eventuella på- eller tillbyggnader ställer höga krav på varsamhet så att de inte förvanskar byggnaderna. Alla eventuella tillbyggnader måste tillföra området långsiktigt hållbara och arkitektoniskt-estetiska värden så att de värderas högre än kulturvärdena i de nuvarande byggnaderna. Arkitekten måste lyckas förena flera olika aspekter och tillföra något extra om det ska vara genomförbart.

DE TVÅ HUVUDSAKLIGA VÄRDEBÄRANDE BERÄTTELSENA OCH DERAS MATERIALISERING

Två huvudsakliga kulturhistoriskt värdebärande berättelser inom Konsthallen 15 har identifierats. De är sammanvävda och kopplas till värdekärnor i *Evenemangsparken* och *Nöjesetablissemangen med rötter i 1800-talet*:

- **Restaurang Linden/Lindgården (hus A) 1881-1950-talet – en putsad låg byggnad från andra hälften av 1800-talet med renässansprägel. Byggnaden är väl anpassad till Djurgårdstadens småstadskaraktär.**
Byggnaden bär på berättelser om Stockholms utskänkingsaktiebolag och folkrestaurangernas historia som minner om hur svensk klassorienterad alkoholpolitik påverkat Stockholms krogliv. Djurgården var en viktig plats att etablera sig på för bolaget där nöjeslivet nu utvecklades snabbt. Hus A är det första som uppfördes av utskänkingsbolaget tillsammans med ett numera rivet värdshus som låg på Kammakargatan. Till en början fanns en enklare matsal för arbetarbefolkningen och en finare "källaravdelning". 1914, efter att Stockholms folkrestauranter tagit över, byggdes de om till en 2:a och en 3:e klassmatsal – d.v.s. en folkrestaurang. 1918 tog SARA-bolaget över och utvidgade verksamheten ytterligare (se nedan).
Minnena finns materialiserade i byggnaden från dessa epoker som står kvar. Det som är bevarandevärt är:
 - Stommen, fasaden och plåttaket är relativt välbevarade, även om det finns okänsligt införda fönster och entréer i bottenvåningen.
 - Byggnadens yttre gestaltning med karakteristisk förhöjd gavel, profilering och tandlist som en lätt igenkännbar typisk 1800-talsbyggnad skänker tidsdjup som

berättar om kvarterets och Djurgårdsstadens historia. De varierade takhöjderna skapar liv i gaturummet mot Allmänna gränd av en småstadskaraktär som är ovanlig i Stockholm i övrigt.

- Övervåningens och vindens bevarade rumssammanhang och inredning från uppförandet såsom äldre snickerier, golv och kakelugn.

- **Sommarpaviljongen (hus B) i sommarlätt Djurgårdsarkitektur uppförd 1927-28**

Byggnaden är den sista resten av Arre Esséns rivna sommarrestaurang som ägde höga kulturvärden. Paviljongen byggdes först ihop med Lindens befintliga 2:a klass matsal. Något år därefter införlivades den i sommarrestaurangen Lindgården som uppfördes på tomten intill. Denna lär ha varit Stockholms största restaurang när den uppfördes. Även den var ritad av Essén i en lekfull 1920-talsklassicism som anspelar på Djurgårdsarkitekturen med de typiska verandorna som fanns bland annat i Hasselbacken. Hela komplexet stod färdigt 1930 - samma år som Stockholmsutställningen - och har förknippats med denna.

Byggnaden står kvar och bär på minnen från sommarrestaurangepoken. Det som är bevarandevärt är:

- Paviljongens yttre gestalt som visserligen till viss del är förvanskad. Fasaden mot Allmänna gränd, mot den inre gränden och det plåtklädda taket med skorstenar krönt av dekorativa klot är dock välbevarade.
- Bevarade inredningsdetaljer och de ursprungliga rumssammanhangen som fortfarande är skönjbara även om verandorna byggts in. T.ex. finns en öppen spis, ett välbevarat trapphus från gränden och ursprungliga fönstersnickerier.

DISKUSSION OM KULTURVÄRDENA

Ovan har olika uttryck och materialisering av kulturvärdena som bedöms som särskilt värdefulla beskrivits. Här följer en problematisering och diskussion om dessa.

Byggnadskropparna har ett miljöskapande värde för området då de berättar om Djurgårdsstadens expansion på 1700-talet mot Allmänna gränd; men ingår även i utvecklingen av Djurgårdsslättens nöjesområde. Platsen var väl vald för att uppföra en bolagsrestaurang eftersom Allmänna gränd var den huvudsakliga entrén till Djurgårdsnöjena. Av hävd har restauranger funnits här och denna är av historiskt intresse då den är en rest av ett den svenska klassuppdelade restaurangslivshistorien som idag nästan är försvunnen.

Dock bär de ovan identifierade berättelserna på kulturvärden som inte tagits om hand över tid. De har gjorts svårlästa och upplevs förvanskade. Senare inre ombyggnader har till stor del genomförts utan känsla för den äldre miljön. Inget av folkrestaurangen finns sålunda bevarat i hus A. I hus B finns mer kvar så att man kan läsa rummen men verandornas inbyggnad har förvanskad byggnaden. Det har dock inte gått så långt att det inte finns möjligheter att göra byggnadernas historiska berättelser begripliga - men det kräver en medveten restaurering.

Det yttre är bättre bevarat. Hus A har en välbevarad 1800-talsexteriör. Det finns inte så många liknande små stenhus av småstadskaraktär i Stockholm, vilket gör den bevarandevärd. Det är även den äldst bevarande bolagsrestaurangen som finns i Stockholm. Hus B minner om Lindgårdens festliga 1920-tals arkitektur som är så intimt sammankopplad med Djurgårdens nöjesliv. Visserligen uppfördes hus B först som en paviljong till 1800-talsbyggnaden, men det verkar troligt att Essén visste att den snart skulle ingå i en större helhet. Den införlivades nämligen med lätthet i Lindgården som en pendang till den andra paviljongen som nu är riven. Rivningen gör att byggnaden från Djurgårdsvägen upplevs apart och tagen ur sitt sammanhang. Den upplevs bättre införlivad med hus A på Allmänna gränd.

Essén förenade medvetet två motiv i A-hus byggnaden. Mot Allmänna gränd framhävs mer den slutna småstadskaraktären, där fasaden ligger i liv mot gatan. Denna finns väl bevarad i hus B. Mot Djurgårdsvägen betonades en mer öppen karaktär med anknytning till nöjesparksområdet och där restauranger med terrasser och verandor såsom Hasselbacken; Novilla och Alhambra har

legat. Lindgårdens sommarrestaurang placerades kring en parkliknande stenlagd gård där öppna verandor vette mot grönskan och en porlande damm. Mot Djurgårdsvägen upplevs Hus B idag utanför sitt ursprungliga sammanhang eftersom Lindgården rivits och verandorna byggts in. Det nya *POP HOUSE hotel/ABBA the Museum* förstärker detta intryck.

Den äldsta restaurangdelen Linden, d.v.s. hus A, är inte känd bland stockholmarna. Restaurangen kan därför inte beskrivas som "anrik" i den bemärkelsen som riksintresset pekar på. Det finns dock ett värde i att den fortsatt fungerat som restaurang sedan tillkomsten. Perioden efter 1950-talet äger inte något kulturvärde. Hus Bs historiska koppling till Lindgården gör den mer känd och "anrik", men sedan den skiljdes från Lindgården upplevs den som mer förvanskad än hus A. Här kan man tala om kumulativa negativa effekter på kulturvärdena; när Lindgården revs så fick det konsekvenser för intilliggande fastighets kulturvärden.

Allt detta sammantaget är sannolikt orsak till grönklassningen - d.v.s. att fastigheten inte getts den hösta klassningen, blåklassningen, som en stor del av den övriga bebyggelsen i området har.

Sammanfattningsvis tar den f.d. folkrestaurangen Linden/Lindgården del i berättelsen om Södra Djurgårdens nöjesliv. Fastigheten bär på berättelser om utskänkingsaktiebolaget, folkrestaurangerna, och alkoholpolitikens inflytande över restaurangerna i Stockholm som är intressant. De skapar ett tidsdjup som både berättar om Djurgårdsstadens och nöjeslivets utveckling i området. Även 1800-talets och i början av 1900-talets klassuppdelade system är värdefulla att minnas. Trots att berättelserna är svårlästa idag så finns de närvarande i fastigheten. Detsamma gäller även för hus B som är den sista resten av den rivna Lindgården med koppling till Stockholmsutställningen 1930. Gestaltningssmässigt finns värden i både 1800-tals byggnaden och 1920-tals byggnaden.

RÅD INFÖR DETALJPLANEARBETE

I den fördjupade utvecklingsplanen för Kungliga Nationalstadsparken (FÖP) från 2009 framhävs Evenemangsparkens betydelse som "ett av Stockholms viktigaste besöks- och turistmål" och att "dess utveckling har stor betydelse för besöksnäringen såsom besöksmål för Stockholmsregionen som näring." Här betonas att för att behålla "attraktivitet behöver verksamheter och anläggningar kunna vidareutvecklas och förnyas". Med utgångspunkt från detta nämns att området "bedöms tåla viss komplettering och förändring".

En utveckling ska dock inte ske på bekostnad av kulturhistoriska värden som finns i byggnaderna, parkerna och miljöerna. Här nedan har därför några allmänt hållna förhållningssätt hämtade från vård- och utvecklingsplanen för Nationalstadsparken tagits fram.

Till dessa har några kursiverade kommentarer avseende den aktuella fastigheten fogats som man ska ta hänsyn till vid eventuella kompletteringar.

1. Området ska vidareutvecklas med utgångspunkt från traditionen som nöjesområde, den unika miljön med blandningen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, parker, äldre träd och vatten.

När det uppstår intressekonflikter mellan ovan beskrivna värden så ska avvägningarna mellan dessa bygga på tillräckliga underlag. De ska även göras omsorgsfullt och på ett transparent vis så att det allmänna intresset representerat i kulturmiljön bedöms korrekt. Denna avvägning görs utifrån politiska ställningstaganden av Stockholms stad och länsstyrelsen på grundval av framtagna underlag liknande detta.

2. Området ska i sin helhet vara historiskt präglad, väl hävdad och ska stärka de historiska strukturerna i stads- och parklandskapet.

Här finns i huvudsak två strukturer att ta hänsyn till: nöjesparken och Allmänna gränd i Djurgårdsstaden. Det första genererar mer fritt placerade byggnader i parkliknande

grönska och det andra en rätlinjig kvarterstruktur med småstadskaraktär där husen ligger i liv mot gatan som har sitt ursprung i 1700-talet. Båda karaktärerna återfinns i Konsthallen 15. Höjder på eventuella tillbyggnader ska inte övergå Konsthallen 14 och anpassas till övrig bebyggelse på Allmänna gränd i höjd och form.

3. Gröna gaturum, solitärträd och trädgrupper ska vara återkommande inslag i hela området.

Sådana finns på Allmänna gränd att ta hänsyn till.

4. Området ska vara en promenadpark med inslag av museer och andra attraktioner, restauranger och bostadshus och med mellanliggande parkytor som replipunkter.

Se punkt 1.

5. Det offentliga rummet ska ha en kvalitet och värdighet som motsvarar områdets natur- och kulturvärden och attraktivitet i övrigt.

Alla tillbyggnader och förändringar ska ha höga arkitektoniskt-estetiska värden med utgångspunkt från miljöns karaktär och historia. Området har potential att tydligare bli ett attraktivare samlingsstråk för besök för Djurgårdens olika evenemang som utvecklas här. För att denna karaktär ska förstärkas krävs det levande, inbjudande och lustfyllda verksamheter längs gatan. Själva gaturummet kan användas för olika attraktioner, såsom uteservering, framträdanden och viss försäljning.

6. Landmärken som Nordiska museet, Galärskjulen, Vasamuseet och Bredablick ska vara framträdande i stadsbilden. Utblickarna mot dem bör inte döljas av täckande vegetation eller byggnader.

Eventuella tillägg får inte påverka negativt på omkringliggande byggnader med höga kulturvärden såsom byggnadsminnet Konsthallen 14, Liljevalchs konsthall och Hasselbacken.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	INLEDNING.....	10
1.1	BAKGRUND, SYFTE OCH OMFATTNING.....	10
2	UTGÅNGSPUNKTER.....	11
2.1	VAD ÄR EN ANTIKVARISK FÖRUNDESRÖKNING OCH KONSEKVENSBESKRIVNING.....	11
3	LAGSTIFTNING OCH FÖRUTSÄTTNINGAR	11
3.1	PLAN OCH BYGGLAGEN (2010:900).....	11
3.1.1	ÖVERSIKTSPLAN	11
3.1.2	DETALJPLAN.....	13
3.1.3	KULTURHISTORISK KLASSIFICERING OCH SKYDD ENLIGT PBL	14
3.2	RIKSINTRESSE ENLIGT MILJÖBALKEN (1998:808).....	15
3.3	NATIONALSTADSPARK ENLIGT MILJÖBALKEN (1998:808)	16
3.3.1	VÅRD- OCH UTVECKLINGSPLAN FÖR NATIONALSTADSPARKEN	17
3.4	ÖVRIGA FÖRUTSÄTTNINGAR	18
3.4.1	TIDIGARE UTREDNINGAR	18
3.4.2	PÅGÅENDE DETALJPLANARBETE	19
3.4.3	NÄRLIGGANDE PROJEKT SOM PÅVERKAR DEN AKTUELLA PLATSEN	19
4	NULÄGE - MILJÖ- OCH BYGGNADSBESKRIVNING.....	20
4.1	MILJÖN.....	20
4.2	BYGGNADERNA.....	23
4.2.1	EXTERIÖR	23
4.2.2	INTERIÖR.....	30
5	HISTORIK.....	37
5.1	OMRÅDETS HISTORIK.....	37
5.1.1	FRÅN MEDELTIDEN TILLS IDAG	37
5.2	BYGGNADERNAS HISTORIK	42
5.2.1	LINDEN UPPFÖRS	42
5.2.2	1800-TALETS KROGLIV OCH NYKTERHETSRÖRELSE	46
5.2.3	STOCKHOLMS UTSKÄNKINGSAKTIEBOLAG OCH VÄRDHUSET LINDEN.....	46
5.2.4	SARA-BOLAGET TAR ÖVER.....	50
5.2.5	TILLBYGGNAD AV ESSÉNS SOMMARPAVILJONG 1927-28.....	54
5.2.6	ARRE ESSÉN	57
5.2.7	LINDEN BLIR LINDGÅRDEN	58
5.2.8	SENARE FÖRÄNDRINGAR OCH OMBYGGNADER	60
6	KULTURVÄRDEN	63

6.1	RAÄS PLATTFORM KULTURHISTORISK VÄRDERING OCH URVAL.....	63
6.2	KULTURVÄRDESANALYS	63
6.2.1	ANALYS AV DE VIKTIGASTE HISTORISKA STRUKTURERNA I OMRÅDET	63
6.2.2	MILJÖSKAPANDE VÄRDEN FÖR KONSTHALLEN 15	65
6.2.3	IDENTIFIERADE KULTURHISTORISKT VÄRDEBÄRANDE BERÄTTELSE I BYGGNADEN SAMT UTPEKADE BYGGNADSDELAR AV SÄRSKILT VÄRDE	66
6.2.4	KULTURHISTORISK ANALYS INSPIRERAD AV RAÄS PLATTFORM	67
6.2.5	SAMMANTAGEN BEDÖMNING AV BYGGNADERNAS KULTURHISTORISKA VÄRDE.....	68
7	ANTI-KVARISK KONSEKVENSBESKRIVNING	69
7.1	TILLTÄNKTA PLANER.....	69
7.2	ANTI-KVARISK KONSEKVENSBEDÖMNING.....	69
7.3	AVVÄGNINGAR MELLAN OLIKA INTRESSEN.....	69
8	RÅD INFÖR DETALJPLANARBETE	70
8.1	MÅLBILD FÖR DELOMRÅDET SOM BERÖR AKTUELL FASTIGHET.....	70
8.2	FORTSATT ARBETE.....	72
9	KÄLLOR	73
9.1	ARKIV	73
9.2	INTERNET.....	73
9.3	MUNTliga UPPGIFTER	73
9.4	LITTERATUR	73
9.5	INVENTERING PÅ PLATS	74

1 INLEDNING

1.1 BAKGRUND, SYFTE OCH OMFATTNING

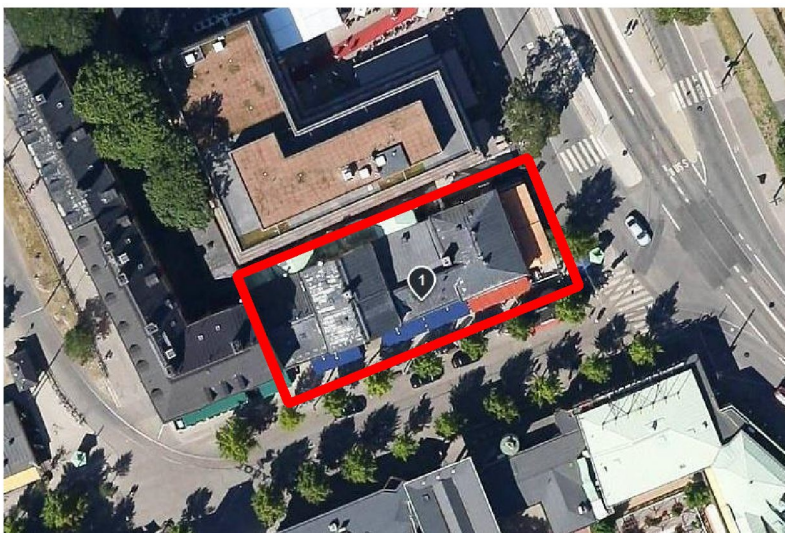
Tyréns AB har fått i uppdrag av POP HOUSE att göra en antikvarisk förundersökning samt konsekvensbeskrivning på fastigheten Konsthallen 15, med adress Allmänna gränd 4, på Södra Djurgården i Stockholm. Arbetet har utförts av antikvarie Hélène Svahn Garreau, Jennifer Magnusson och kulturgeograf Johanna Alton. Orsaken till detta är att POP HOUSE vill utvidga *POP HOUSE hotel* med 50 rum och skapa publika ytor i entréplanet med en öppning mot Allmänna gränd i Konsthallen 15. Samtidigt skapas en ny attraktion med musikaliskt anknytning som ett komplement till *ABBA the Museum*. För att göra detta vill de riva de befintliga byggnaderna. För detta krävs en ny detaljplan. Detta är underlaget som visar på vilka kulturvärden som förloras vid en rivning.

Fastigheten ligger i hörnet Allmänna gränd och Djurgårdsvägen mitt emot entrén till Gröna Lund, angränsar till *POP HOUSE hotel/ABBA the Museum*, byggnadsminnet Konsthallen 14 och i samma kvarter som Liljevalchs konsthall. Historiskt ingår kvarteret, som till en början hette Fyrkanten, i Djurgårdsstaden. Det har alltmer blivit en del av nöjesområdet på Södra Djurgården som i den fördjupade översiktsplanen för Kungliga Djurgården benämns Evenemangsparken. Hela evenemangsområdet utvecklas för närvarande. Mitt emot Konsthallen 14 på parkeringen i kv. Skeppsholmsviken håller en ny detaljplan på att tas fram för att möjliggöra en utvidgning av nöjesfältet Gröna Lund. Det pågår en utbyggnad av Liljevalchs konsthall och Cirkus utbyggnad står precis färdig m.m.

Alla förändringar finns behandlade i Stockholms fastighetskontors utvecklingsplan som togs fram 2010 för området där även den f.d. Lindgården finns medtagen som en plats för ett nytt hotell som ju redan uppförts.

Fastigheten består av två byggnadskroppar som här benämns:

- **Hus A;** en restaurangbyggnad kallad Linden uppförd 1880-81 för Stockholms utskänkningsaktiebolag.
- **Hus B;** en sommarpaviljong uppförd 1927-28 för SARA-bolaget ritad av Arre Essén. Paviljongen satt tidigare ihop med den numera rivna Lindgården ritad av samma arkitekt. Dessa byggdes 1930 samman till en sommarrestaurang med anknytning till Stockholmsutställningen (som numera är riven).

Karta hämtad från Eniro som visar Konsthallen 15, Allmänna gränd 4 i Stockholm. De aktuella byggnaderna är inringade med rött.

2 UTGÅNGSPUNKTER

2.1 VAD ÄR EN ANTIKVARISK FÖRUNDERÖKNING OCH KONSEKVENSBESKRIVNING

En förundersökning med konsekvensbeskrivning utgör kunskapsunderlag i samband med bygglovsförfarande eller inför detaljplan, projektering och vid beslutsfattande enligt Plan- och bygglagen (PBL), oftast för en enskild byggnad eller fastighet. I förundersökningen analyseras ett områdes och eller byggnads kulturvärden. Värdena kan beskrivas som värdebärande karaktärsdrag eller som aspekter. Beskrivningen kan kompletteras med en tålighets- och känslighetsanalys. I föreliggande rapport har Riksantikvarieämbetets (RAÄ) plattform för kulturhistorik värdering använts som inspirationskälla.

En antikvarisk förundersökning följs ofta av en konsekvensbeskrivning som är en utredning och analys av hur kulturvärdena påverkas och vilka konsekvenserna blir vid en föreslagen ändring av en byggnad eller ett område.

I konsekvensbeskrivningen ska det redovisas hur man avser att tillgodose Plan- och bygglagens varsamhetskrav samt direkt eller indirekt påverkan på eventuellt riksintresse. Vidare ska man redovisa hur avvägningar gentemot andra grundläggande samhällskrav har skett. Intressebeträffande mellan kulturvärdena och andra krav ska framgå. Detta för att möjliggöra för berörd myndighet att bedöma om den föreslagna avvägningen mellan olika intressen sammantaget kan anses vara fullgod från antikvarisk synvinkel.

3 LAGSTIFTNING OCH FÖRUTSÄTTNINGAR

Denna antikvariska förundersökning utgår från lagstiftningen och de underlag som tagit fram i som stöd för dessa. Dessa beskrivs här nedan.

3.1 PLAN OCH BYGGLAGEN (2010:900)

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar hur mark- och vattenområden används och hur markanvändningen skall utvecklas. Lagen fastställer att planläggningen av mark- och vattenområden är en kommunal angelägenhet och ställer krav på att kommunen upprättar en översiktsplan över hela kommunen. Lagen innehåller föreskrifter om bland annat detaljplaner och bygglov.

Planläggning enligt denna lag ska ske med hänsyn till natur- och kulturvärden, andra miljöaspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden. Lagen fastställer att byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas. Dessa kan av kommunerna skyddas genom bestämmelse i detaljplan. Skyddet regleras i PBL:s 8 kapitel och de bestämmelser som läggs in i planen är juridiskt bindande.

3.1.1 ÖVERSIKTSPLAN

- **Promenadstaden**

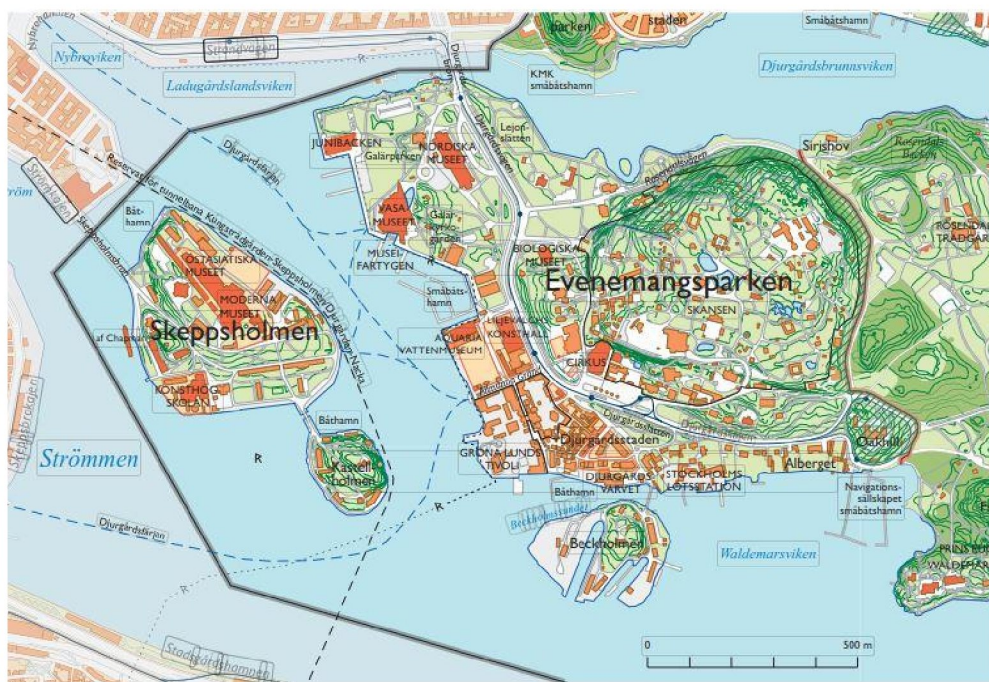
Stockholms stads översiktsplan Promenadstaden är antagen den 15:e juni 2010. Kvarteret kan ses som viktigt för besöksnäringen och turismen där den kulturhistoriska aspekten lyfts fram. För målet "En stad rik på upplevelser och kulturhistoriska värden" nämns att "Besöksnäringen blir allt viktigare". En av planeringsinriktningarna är därför att "Utveckla Stockholms turiststråk och anläggningar för större evenemang". Det leder till att "De viktigaste turiststråken bör utvecklas genom en medveten planering. Evenemangsområdet på Södra Djurgården ..."

Men staden ska inte utvecklas på bekostad av kulturvärdena och här finns intressekonflikter. Det står att: *Stockholms karaktärsdrag, historiska värden och skönhet bevaras och utvecklas och Stockholms skönhet är en självklar del av stadens attraktionskraft. Stadsbyggandet ska även framöver hantera utmaningen att värna Stockholms skönhet och karaktär samtidigt som staden växer och förändras. För att lyckas med detta måste både den nya bebyggelsen och förvaltningen av den äldre motsvara förväntningarna på en stad i världsklass.* Målkonflikter kan

då vara: Kompletteringsbebyggelse kan skapa mervärden i stadsmiljön och utveckla ett områdes identitet. Samtidigt medför även mindre förändringar potentiella konflikter med bland annat natur- och kulturvärden. Planeringsprocessen kan därför bli nästan lika komplicerad och långdragen som vid en större omvandling.

• Kungliga Nationalstadsparken FÖP, Stockholms stad

Nationalstadsparken är av sådan stor vikt att en fördjupad översiktsplan (FÖP) tagit fram i två delar; en för Solna och en för Stockholms stad. Den senare antogs den 20:e april 2009. Planen ska utgöra beslutsunderlag för Stockholms stads beslut om markanvändning, bebyggelse och anläggningar inom parken. Planen är ett komplement till den vård- och utvecklingsplan som länsstyrelsen tagit fram för nationalstadsparken. I den fördjupade översiktsplanen har nationalstadsparken delats in i delområden med utgångspunkt från den huvudsakliga markanvändningen. Den aktuella fastigheten ligger inom delområdet för Västra Djurgården som även benämns *Evenemangsparken*.

Området evenemangsparken hämtad ur Stockholms stads Översiktsplan för Nationalstadsparken antogs den 20:e april 2009.

Tanken är att Evenemangsparken vidareutvecklas som den nöjes- och lustpark den varit under mer än hundra år. Detta eftersom den med dess nöjes- och rekreationsutbud attraktiv för många olika typer av människor och grupper. Området är även ett av Stockholms viktigaste besöks- och turistmål och har stor betydelse för besöksnäringen och Stockholms attraktivitet hur området utvecklas.

"Tillsammans med museerna vid Djurgårdsbrunnsvägen hade Södra Djurgården 4,3 miljoner besökande som under 2003 betalade entréavgift i någon av anläggningarna. Det innebär att nästan vart tredje besök i Stockholm skedde inom området. Om man därtill räknar in alla restauranggäster ökar antalet besökande kanske till 5,5 miljoner."

Utveckling kan ske men inom vissa ramar. I planen har man därför tagit fram en vägledning för markanvändningen och utvecklingen. Här står bland annat att:

- Evenemangsparken ska vidareutvecklas som den nöjes- och lustpark den varit under mer än hundra år.
- Området är ett av Stockholms viktigaste besöks- och turistmål. Dess utveckling har stor betydelse för besöksnäringen.

- För att bibehålla dess attraktivitet behöver verksamheter och anläggningar kunna vidareutvecklas och förnyas.
- Områdets karaktär och särskilda kulturvärden i byggnader, parker och miljöer bevaras.
- Området bedöms tåla viss komplettering och förändring. Det stora trycket på området innebär att även relativt små kompletteringar bör föregås av detaljplanering
- Evenemangsparkens karaktär i stadens inre vattenrum bevaras som glesare bebyggt parklandskap i kontrast till stenstaden.
- Nöjen och evenemang prioriteras framför ny bostadsanvändning.
- Evenemangsparkens utveckling är beroende av många parter åtaganden och beslut. Att ha en gemensam vision för hur olika åtgärder kan samverka till en bra helhet är viktigt, såväl för verksamhetsutövarna som för staden och andra berörda parter.

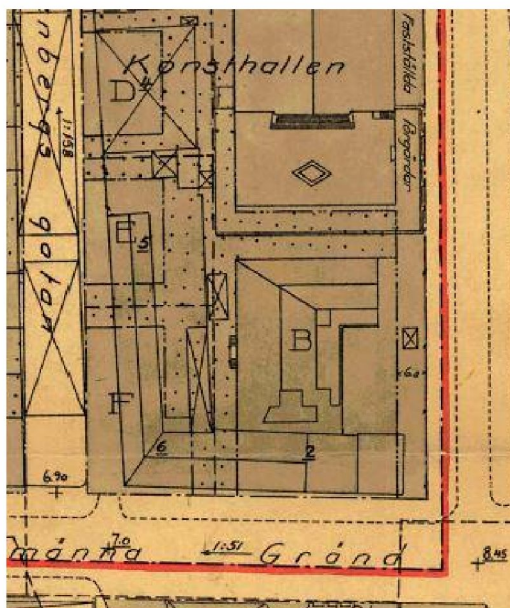
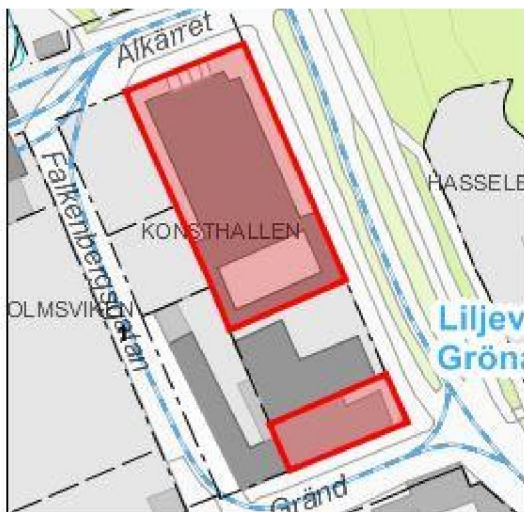
Viktigt att ta fasta på här är att även mindre förändringar bedöms behövas prövas genom detaljplan och bygglov.

Det motiveras så här: *"Inom staden liksom inom Nationalstadsparken råder stor efterfrågan på mark för bebyggelse och konkurrens mellan bevarande och andra intressen. Prövning av lämpligheten av förändringar i bebyggelsen ska därför normalt alltid ske genom detaljplan enligt plan- och bygglagen. I vissa fall kan undantag göras för t.ex. mindre om- och tillbyggnader där tillräcklig lämplighetsprövning kan ske i samband med bygglov. Vid prövningen sker en avvägning mellan enskilda och allmänna intressen, där Nationalstadsparkens lagskydd utgör stoppregel för vad som är tillåtet. Gällande områdesbestämmelser ger stöd för att byggnader inte får förvanskas. Behovet av detaljplanering får bedömas i det enskilda fallet och blir beroende på åtgärdernas omfattning, konsekvenser och samband med omgivande miljö. Mindre förändringar inom befintlig bebyggelse bör som regel kunna lämplighetsprövas i samband med bygglov. För att samlat klargöra natur- och kulturvärden inom olika bebyggelsemiljöer och bedöma förändringsmöjligheter kan ett fördjupat kunskapsunderlag behöva tas fram. Behovet av att införa direkta skyddsbestämmelser enligt plan- och bygglagen för att bevara värdefulla byggnader, vegetation m.m. får uppmärksammas successivt. Från statens sida kan byggnadsminneförklaring av synnerligen värdefulla byggnader och miljöer aktualiseras."*

3.1.2 DETALJPLAN

Det finns en detaljplan O-240 antagen 23 februari 1914 och tilläggsplan Pl. 1481 från 1934 som täcker Konsthallen 15. Planen O-240 upprättades i samband med att kvarteret Konsthallen skapades från kvarteret Fyrkanten med sex nya tomter där bland annat Liljevalchs konsthall skulle uppföras. Fastigheten Konsthallen 15 ingick fram tills delningen 2011 i Konsthallen 2 som numera täcks av Dp 2006-19499-54. Planens innehåller inga skyddsbestämmelser avseende kulturvärden däremot bestämmelser avseende var man tilläts bygga, tillåten höjd, antal våningsplan samt användning. För Norra och Södra Djurgården finns områdesbestämmelser (Ob 92111) som vann laga kraft 1989-05-31 som dock inte gäller för kv. Konsthallen 15 eftersom kvarteret redan täcks av en detaljplan.

I FÖP framgår att varje förändring i kvarteret ska föregås av en ny detaljplan då skyddsföreskrifter för kulturvärden kan komma att införas (se ovan). Bestämmelserna ovan kan då komma att ändras och skyddsföreskrifter avseende kulturvärden införs.

Utsnitt ur Stadsbyggnadskontorets karta som visar vilka fastigheter som omfattas av Detaljplan O-240 från 1914 samt utsnitt ur tillägget till detaljplan från 1934.

Utsnitt ur huvudkarta med områdesbestämmelser där Konsthallen är undantagen d.v.s. omarkerad. Kartan har erhållits av Stockholms stadsbyggnadskontor.

3.1.3 KULTURHISTORISK KLASSIFICERING OCH SKYDD ENLIGT PBL

Vid bedömning av bygglov och åtgärder enligt Plan- och Bygglagen har Stockholms stad antagit en klassificeringskarta med kulörmarkeringar för byggnader av olika kulturhistoriskt värde. Klassificeringen som utförs av Stockholms stadsmuseum är ett kunskapsunderlag utan rättsligt bindande verkan.

Grön:

Fastigheten Konsthallen 15 är utpekad som särskilt värdefull och markerad som grön, den näst högsta graden.

”Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.”

Någon närmare motivering till grönklassningen finns ej offentliggjord. Sannolikt gjordes klassningen vid stadsmuseets byggnadsinventeringar i Djurgårdsstaden på 1970- eller 80-talet. Vid den tiden gjorde inte så omfattande motiveringar vid urvalet.

Stockholms stadsmuseums klassificeringskarta där Konsthallen 15 är grönmarkerad.

På grund av grönklassningen av fastigheten omfattas den av PBL:s förbud mot förvanskning och de generella paragraferna om varsamhet och underhåll:

PBL kap 8 § 13 (förvanskning):

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

PBL kap 8 § 14 (underhåll):

Ett byggnadsverk skall hållas i vårdat skick och underhållas så att de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet skall anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

PBL kap 8 § 17 (varsamhet):

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad skall utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Detta innebär att vid en eventuell rivning eller stor förändring av byggnaderna i Konsthallen 15 så ställs oerhört höga krav på den byggnad som ska ersätta det befintliga. Den ska vara anpassad till områdets karaktär och dess arkitektoniska verkshöjd ska vara så pass anmärkningsvärd och bidra med angelägna funktioner till området så att den överträffar det befintliga. Tillskottet måste med andra ord tillföra området sådana värden som bedöms vara både långsiktiga och hållbara så att de befintliga kulturvärdena blir underordnade.

3.2 RIKSINTRESSE ENLIGT MILJÖBALKEN (1998:808)

Miljöbalken (MB) syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. I de allmänna hänsynsreglerna beskrivs vilka krav som ställs på en verksamhetsutövare för att förhindra skador på miljön. MB anger när en miljökonsekvensbeskrivning ska upprättas och hur det ska ske.

Riksintressen regleras genom Miljöbalken. Mark- och vattenområden som har betydelse på grund av deras natur- eller kulturmiljövärden eller med hänsyn till friluftslivet, områden av

riksintresse ska så långt möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön.

Länsstyrelsen har tillsynsansvar för områden av riksintresse och ska bl.a. tillse att kommunerna beaktar riksintressena i den fysiska planeringen i samband med detaljplaner och översiktsplaner. Kommunerna är skyldiga att säkerställa riksintressena i sin översiktsplan.

Fastigheten ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms innerstad med Djurgården [AB 115]. Området omfattar hela Stockholms innerstad och Djurgården. Motiveringen till riksintresset är *"Storstadsmiljö, präglad av funktionen som landets politiska och administrativa centrum sedan medeltiden och de mycket speciella topografiska och kommunikationsmässiga förutsättningarna för handel, samfärdsel och försvar. Utvecklingen inom stadsplane- och byggnadskonsten har fått särskilt tydliga uttryck med alla epoker från medeltiden till nutid väl representerade. Residensstad, domkyrko- och universitetsstad samt viktig sjöfarts- och industristad. (Stiftsstad, Skolstad)."*

Riksintresset uttrycks i en text där de utpekade värdena redovisas. Följande värden har bäring på fastigheten Konsthallen 15 och dess närmiljö:

- Kungliga miljöer, byggnader för rikets och länets förvaltning, kulturinstitutioner och annan bebyggelse som sammanhänger med funktionerna som huvudstad och länsstad.
- De lägre samhällsklassernas småskaliga trähus i stadens dåvarande ytterkanter och otillgängliga delar.
- Sjöfarts-, handels- och industristaden. Hamnanläggningar från skilda tider och byggnader som hör ihop med flottan och sjöfarten. Skeppsholmen och Kastellholmen, delar av Djurgården, Beckholmen.
- Nöjeslivets, samvarons och rekreationslivets byggnader och miljöer. Teatrar och konsertsalar, Gröna Lunds tivoli och andra nöjesetablissemang.
- Anrika restauranger och värdshus, ordenshus och lokaler för olika sällskap, Skansen, Fåfången, idrottsanläggningar, parker och flanörstråk.
- Djurgårdens bebyggelse och rekreationslandskap, med rötter i 1600-talets kungliga jaktmark.
- Andra Stockholmska särdrag som anpassningen till naturen, fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp, både från Saltsjön och från Mälaren.

Texten om restauranger och värdshus framhäver att det är främst de anrika anrättningarna som är utpekade som skyddade. Frågan är om nuvarande restaurangen (f.d. Linden) är "anrik." Eftersom den förvanskats och missköts under många år är den okänd i Stockholm. Den torde därmed inte kunna anses vara anrik. Däremot har den en tydlig koppling till Djurgårdsstadens krogmiljö.

3.3 NATIONALSTADSPARK ENLIGT MILJÖBALKEN (1998:808)

År 1995 utsågs Kungliga nationalstadsparken till nationalstadspark, med motivet att den är av stor betydelse för det nationella kulturarvet, stadens ekologi och människors rekreation. Området skyddas enligt lag (miljöbalken 4 kap. 7 §). Inom Nationalstadsparken får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap eller naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas. En åtgärd som innebär ett tillfälligt intrång eller en tillfällig skada i en nationalstadspark får vidtas, om:

1. åtgärden höjer parkens natur- och kulturvärden eller tillgodoser ett annat angeläget allmänt intresse, och
2. parken återställs så att det inte kvarstår mer än ett obetydligt intrång eller en obetydlig skada.

Länsstyrelsen samordnar värden och utvecklingen av parkens värden. Navet i detta arbete är Nationalstadsparksrådet, med landshövdingen som ordförande och 15 olika aktörer i parken.

I Länsstyrelsens Vård- och underhållsplan för Kungliga Nationalstadsparken (2012) beskrivs Allmänna gränd som porten till Djurgården för de besökare som kommer via färja. Ett stråk som präglas av ett "myllrande folkliv". Om en av målbilderna för Landskap och bebyggelse på Västra

Djurgården uppges att *“Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska vårdas och bevaras så att dess karaktär och kvaliteter består”*.

Kungliga nationalstadsparken rymmer flera olika värden, såväl Kulturhistoriska, rekreativa som ekologiska. Länsstyrelsen har därför formulerat fem ledord för parken som inrymmer de viktigaste aspekterna för parkens karaktär:

- Kungligt inflytande och Sveriges historia
- Biologisk mångfald
- Folknöje
- Kunskap
- Hälsa och motion

Den aktuella byggnaden är här inringad i rött på Stadsmuseums klassificeringskarta. De blåmarkerade byggnaderna har högst värde, likt ett byggnadsminne och de gröna äger särskilda kulturvärden. Båda skyddas av PBLs varsamhets- och förvarningsparagrafer. Den södra delen av Nationalstadsparken är här inringad i rött.

3.3.1 VÅRD- OCH UTVECKLINGSPLAN FÖR NATIONALSTADSPARKEN

I enlighet med förordningen för nationalstadsparken har länsstyrelsen tagit fram en vård- och utvecklingsplan för nationalstadsparken. Planen är indelad i delområden. Den aktuella fastigheten ligger inom delområde *Västra Djurgårdssjön*. Delområdet beskrivs så här:

”Nöjesetablissemang med rötter i 1800-talet

Mot söder leder Djurgårdsvägen, områdets bärande kommunikationsstråk, med en karakteristisk lindallé. Med många anrika restauranger och museibyggnader efter vägen är områdets historia som rekreations- och utflyktsområde tydlig. Liljevalchs konsthall är en upptakt till nöjesetablissemangens hjärta kring Djurgårdsslätten, där också Skansens huvudentré ligger. Inom Skansen finns olika nordiska djurarter och över hundra museala byggnader med trädgårdar. Som helhet är Skansen en grön miljö med många träd och inslag av naturmark. De branta sluttningarna avgränsar Skansen från det övriga delområdet. Vid bergets fot ligger byggnader som under lång tid gett plats åt restauranger och nöjeslokaler. Husen är ofta skilda från gatan genom stöd murar och trädplanterade parkytor. Karaktären av evenemangsområde upphör bortanför Djurgårdsslätten, där ett mer utpräglat parklandskap möter.”

Värden som bör tas tillvara och utvecklas är: Kontinuiteten som Stockholms nöjes- och rekreationsområde. I området finns många byggnader som avspeglar områdets långa tradition som kultur- och nöjesområde och som fortfarande används för ändamålet. Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska bevaras och vårdas så att dess karaktär och kvaliteter består. För att

bibehålla områdets attraktivitet behöver verksamheter och anläggningar kunna vidareutvecklas och förnyas. Området bedöms därför tåla viss komplettering och förändring. Ny bebyggelse ska lokaliseras och utformas med respekt för den aktuella platsens grundläggande karaktär och kulturhistoriska värden.

Delområde västra Djurgårdsön i vård- och utvecklingsplanen.

Sammanfattningsvis ges dessa rekommendationer:

- *Området ska bestå som ett av Stockholms viktigaste besöks- och turistmål.*
- *Nöjen, kultur och evenemang ska prioriteras före ny bostadsbebyggelse.*
- *Området ska erbjuda tilltalande promenadstråk i historiska miljöer.*
- *Vackra omgivningar med parker och träd samt vatten.*
- *Området ska vara en promenadpark med inslag av museer och andra attraktioner, restauranger och bostadshus och med mellanliggande parkytor som replipunkter.*
- *Det offentliga rummet ska ha en kvalitet och värdighet som motsvarar områdets natur- och kulturvärden och attraktivitet i övrigt.*

3.4 ÖVRIGA FÖRUTSÄTTNINGAR

3.4.1 TIDIGARE UTREDNINGAR

AIX utförde 2015 en antikvarisk förundersökning som behandlar fastigheten Konsthallen 15 och dess skick där kulturvärden identifierades.

Sammanfattningsvis bedömdes det kulturhistoriska värdet grundas på att byggnaden ingår i ett "viktigt byggnadshistoriskt och arkitekturhistoriskt sammanhang i Djurgårdsstaden samt ett samhällshistoriskt värde som del av sin tids restaurangkultur, präglad av nykterhetssträvande och politisk styrning. Huvudbyggnaden och tillbyggnaden utgör årsringar i den kulturhistoriskt värdefulla miljön på sydvästra Djurgården och har stor miljöskapande betydelse. Exponenter för värdet är de områdes- och tidstypiska byggnadsvolymerna och fasaddetaljer som vittnar om den tid som husen uppförts i: huvudbyggnadens klassicerande putsdekor och tillbyggnadens stramare klassicerande fasaduppbyggnad med fönsterband. Interiört är byggnaden kraftigt ombyggd och det finns få miljöer av kulturhistoriskt värde. Av arkitektoniskt värde är rumsvolymen i tillbyggnadens övervåning och trapploppet som leder upp hit från gränden. I huvudbyggnaden är en idag igenbyggd trappa av visst intresse liksom två delvis bevarade rum på våningen en trappa upp."

Vidare lyfts även byggnadens långa hävd på platsen och kontinuerliga användning som restaurang som värden att ta hänsyn till. AIX framhåller även att byggnaden har ett miljöskapande värde framförallt från Allmänna gränd.

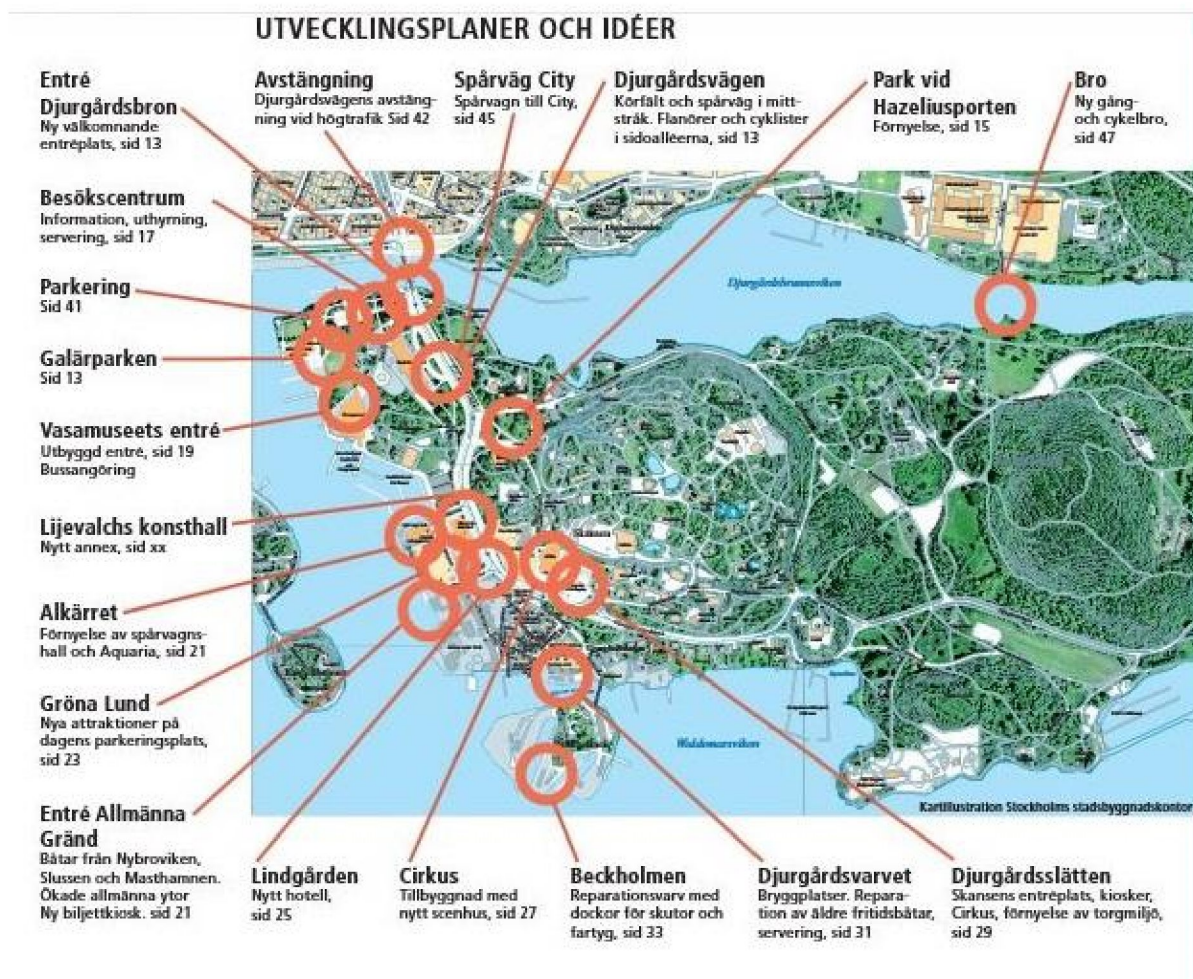
Tyréns antikvariska förundersökning och kulturmiljöanalys har tagit intryck av detta, men har ett annat syfte, nämligen att analysera vilka värden och att konsekvensbedöma en rivning. I AIX utredning sätts inte värdena i någon hierarki eller i sin historiska kontext, vilket Tyréns söker göra för att tydliggöra byggnadens betydelse för området och Stockholm.

3.4.2 PÅGÅENDE DETALJPLANEARBETE

Intill fastigheten pågår detaljplanearbete vid parkeringsplatsen på fastigheten Skeppholmsviken 6 m.fl. Här planeras ett möjliggörande av en utvidgning av Gröna Lunds nöjesfält.

3.4.3 NÄRLIGGANDE PROJEKT SOM PÅVERKAR DEN AKTUELLA PLATSEN

I Stockholms stadsbyggnadskontors samlade redovisning av planer, ambitioner och möjligheter på Södra Djurgården från 2010 redovisas de flesta, varav flera redan är realiserade. Tillbyggnad på Liljevalchs konsthall pågår och Cirkus och ett besökscentrum vid Djurgårdsbron har redan utförts etc. Flera nya detaljplaner har därför redan skapats för att möjliggöra förändringarna, däribland den för Konsthallen 2 där *POP HOUSE hotel/ABBA the Museum* uppförts.

Utklipp ur Evenemangsparken. Samlad redovisning av planer, ambitioner och möjligheter på Södra Djurgården som visar planer för evenemangsparken, Stockholms stadsbyggnadskontor 2010.

Utklipp ur Evenemangsparken. Samlad redovisning av planer, ambitioner och möjligheter på Södra Djurgården) som visar på planerna som just nu genomförs i området kring Konsthallen Stockholms stadsbyggnadskontor 2010.

4 NULÄGE - MILJÖ- OCH BYGGNADSBESKRIVNING

4.1 MILJÖN

Fastigheten finns i ett av Djurgårdens mest exponerade lägen som tidigare var en del av Djurgårdstaden. Den ligger i den sydvästra delen av Djurgården i hörnet Djurgårdsvägen och Allmänna gränd som är entrén till Djurgården från vattnet med färja. Här ligger också Gröna Lunds entré. Hörnet är mycket trafikerat och många människor passerar förbi här på väg mot olika attraktioner.

Hörnet Djurgårdsvägen och Allmänna gränd där Konsthallen 15 befinner sig.

Denna del av Djurgården är med dess stora utbud det besöksmål i Stockholm som drar störst antal besökare. Det kan till och med konkurrera internationellt med de största attraktionerna såsom Disneyworld i Paris och Kinesiska muren. Den här delen av Djurgården präglas av ett promenadlandskap som möter vid Djurgårdsbron. Vägarna är allékantade och omges av parker. Vandrar man söder ut på Djurgårdsvägen möts man av restauranger och museibyggnader längs vägen. Stråket präglas av dess historiska funktion såsom del av ett rekreations- och utflyktsområde. Nordiska museet, Villa Lusthusporten, Biologiska museet, tillsammans med Skansens norra entré utgör entrén till nöjesetablissemangens centrum kring Djurgårdsslätten, där också Skansens huvudentré och Gröna Lund ligger.

Karta med olika typer av byggnader som inår i Evenemangsparken. De rödmarkerade byggnaderna är museer, de blå restauranger och de gröna övriga byggnader och områden.

Området är även en perifer del av Djurgårdsstaden som byggdes ut på 1700-talet. Bebyggelsen är varierad men präglas av monumentala museer, restaurangbyggnader och äldre villor. Vid Skansbergets fot på var sida om Djurgårdsvägen ligger byggnader som under lång tid inrymt restauranger och nöjeslokaler.

Lilla Hasselbacken som brann på 1960-talet och återuppfördes efter det och Blå Porten, två anrika restauranger.

Allmänna gränd vid ankomst från vattnet.

Djurgårdsstaden är efter Gamla stan, Stockholms äldsta bevarade samlade stadsbebyggelse med en egen unik karaktär. Den inre Djurgårdstaden består av småskalig bebyggelse av trä med klassicerande formspråk från 1800-talets första hälft och med inslag av stugor och större stenhus från 1700-talet som byggts upp sedan 1600-talet i en struktur anpassad till terrängen och varvsverksamheten. Denna del tillkom senare på 1700-talet efter en mer rätlinjig plan.

Längs vattnet ligger även ett antal flerbostadshus från 1920- och 1930-talen. Stränderna bär spår av den omfattande varvs- och hamnverksamheten som har varit dominerande i den här delen av Djurgården.

Flerbostadshus i Djurgårdsstaden och hamnverksamhet på Djurgården

Djurgårdsstaden.

Den aktuella fastigheten upplevs idag heterogen då det alltmer blir en del av evenemangsparken och samtidigt bär spår av Djurgårdsstadens småskaliga stadskaraktär. Byggnadsminnet intill i Konsthallen 14 är förutom husen i Konsthallen 15 den enda resterade byggnaden som minner om Djurgårdsstaden. Hus A och B är idag kvarterets lägsta; men har en variation i fasadlivet som är behaglig och skapar tidsdjup. Byggnaden är anpassad till Djurgårdsstadens småskaliga arkitektur och smälter trots förändringarna som pågår väl in i bebyggelsemiljön på Allmänna gränd. POP HOUSE hotel/ABBA the Museum har ökat skalan och från Djurgårdsvägen upplevs de f.d. sommarpaviljongen, hus B, förminskad. Det gör det svårt att förstå att den en gång varit införlivad med en av Stockholms största restauranger - Lindgården.

4.2 BYGGNADERNA

Byggnaden på den aktuella fastigheten är uppförd för servering/restaurangverksamhet, en funktion som den har kvar idag. 1920-talets sommarpaviljong, hus B, används sedan den köptes av POP HOUSE som för godisförsäljning och glassservering under sommarhalvåret. Hus A rymmer en pizzeria i bottenvåningen och kontor på första våningen och i vindsvåningen.

4.2.1 EXTERIÖR

Hus A är en tvåvåningsbyggnad med en mezzaninvåning och en centrerad förhöjd gavelfront. Fönstersättningen och fasaden är symmetriskt uppbyggd. Det är uppfört i en för 1880-talet tidstypisk stil med relativt stram klassicerande putsdekor med en karakteristisk profilering och tandsnittsfris. Byggnaden är sannolikt uppförd i en murad stomme i tegel med bjälklag och mellanväggar i trä. Fasaden är slätputsad och avfärgad i en ljus gul kulör. Den har ett sadeltak klätt i svartmålad skivtäckt plåt.

Bottenvåningens fönster är av modern skyltfönstertyp med hela glastrutor. Första våningen har T-postfönster. I mezzaninen små finns rektangulära fönster och på gaveln finns även ett fönster med gavelformat överstycke och två mindre snedställda fönster. Det finns även takfönster som inte är synliga från gatan.

Kontorsentrén längst västerut på Allmänna gränd har en port av ek. Entrépartiet i mitten är i aluminium och sannolikt från 1980-talet.

Det finns en enkel uteservering utan överbyggnad mot Allmänna gränd och mot Djurgårdsvägen.

Konsthallen 15 från Allmänna gränd.

Konsthallen 15 från Allmänna gränd.

Konsthallen 15 från Allmänna gränd.

Hus B är en tillbyggnad österut två våningar i form av en paviljong. Den är sannolikt uppförd i en enklare konstruktion med trästomme som inte är vinterbonad. Tanken var att den skulle vara provisorisk.

Paviljongen är putsad i samma puts och kulör som hus A och men med enklare putsdekorationer i form av cirklar mellan våningarna och har gråmålade fönster. Byggnaden har ett flackt tälttak klätt i skivtäckt svartmålad plåt med skorstenar krönta av ett klot (ett saknas) som minner om Lindgården. Det finns fönstersnickerier från olika perioder. I bottenvåningen mot Allmänna gränd finns utbytta fönster med mitt- och tvärpost - medan fönstren på första våningen mot gränden och Allmänna gränds är smårutiga. Dessa kan i stora delar vara ursprungliga. Mot Djurgårdsvägen finns olika fönster som tillkommit sedan verandorna byggts in. De två entréerna har dörrpartier i aluminium.

Konsthallen 15 från Djurgårdsvägen.

Konsthallen 15 från Djurgårdsvägen. Notera de inbyggda verandorna.

Konsthallen 15 inifrån mot Djurgårdsvägen, hus B, med senare insatta fönster och dörrparti i aluminium. Denna del var för början en uteveranda.

Konsthallen 15 från Allmänna gränd.

Entréparti i aluminium i hus B, dvs. 1920-talsbyggnaden. De övre fönstren är sannolikt ursprungliga.

Ursprungliga fönster i hus B mot Allmänna gränd.

Fönstret till vänster i 1920-talsbyggnaden, hus B, som kan vara original medan det till höger är senare.

Konsthallen 15 gården/gränden till Konsthallen 2. Här är stora delar av fasaden från 1920-talet, hus B ursprunglig. Trappan har tillkommit senare.

Konsthallen 15 gården/gränden till Konsthallen 2. Här syns var huset delats från Lindgården.

4.2.2 INTERIÖR

Hus A nuvarande restaurang befins i ett stort öppet rum som nås från Allmänna gränd genom pardörrar i aluminium från 1980-talet. Här finns knappt några spår av äldre fast inredning. Fönster, golv och tak är fullkomligt utbytta.

Restaurangen i bottenvåningen på hus A.

Restaurangen i bottenvåningen på hus A.

Hus A två övre våningar är inredda till kontor. De nås via en trappa från porten längst västerut i söder. Denna var ursprungligen ingången till 3:e klassmatsalen.

Trappa till 1:a våningen i hus A.

I interiörerna finns delvis bevarade planlösningar och snickerier, men lokalerna som helhet är formgivna på 1990-talet. I två rum i gaveln som vetter mot Allmänna gränd finns en större del ursprungliga snickerier, golv och kakelugn bevarade.

Vindsvåningen 2 tr. nås via en smal trappa. Våningen är inredd till kontor med öppen planlösning.

Båda kontorsvåningarna har takhöjd upp tillnock.

Trappan upp till vinden på våning 1 i hus A.

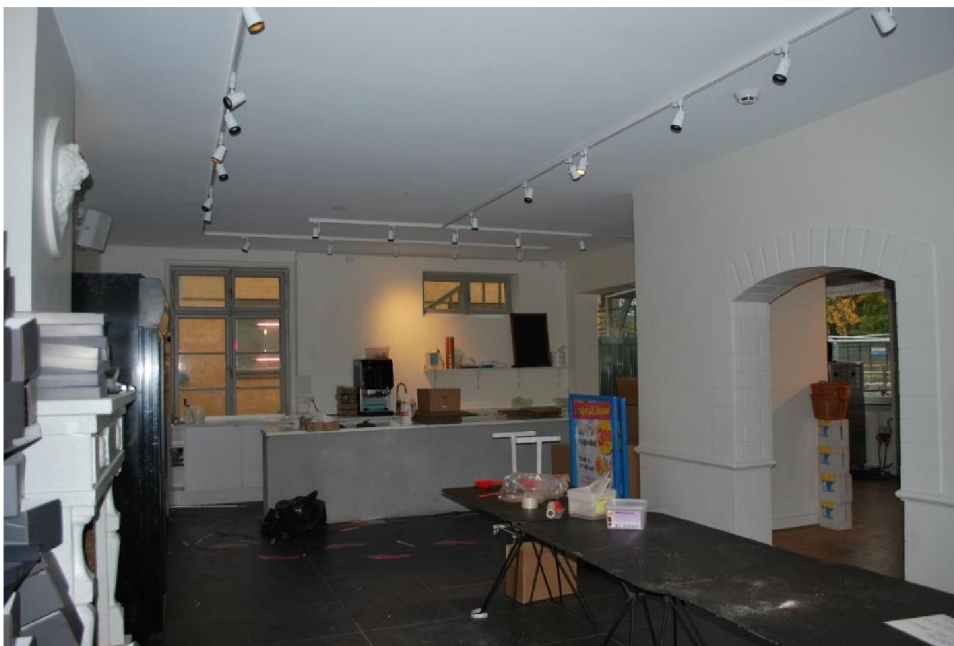

Ursprunglig kakelugn i rum som vetter mot Allmänna gränd och som har en större del bevarad inredning (golv och snickerier etc.) i hus A.

Vindsvåningen med originalfönstersnickerier i hus A.

Hus B har en sal i bottenvåning med en ursprunglig öppen spis och ytterligare sal i övergången som varit festvåning. Det finns stora perspektivfönster i trä och en aluminiumdörr till uteserveringen mot Djurgårdsvägen. En senare trappa förbinder våningarna. Det finns dekorativt målade fält på övervåningen som lär vara gjorda under 1980-talet eller senare. Fönstren har isolerats invändigt.

Salen i bottenvåningen som varit 2:a klassrestaurang i hus B. Till vänster i bild finns en ursprunglig öppen spis.

Ursprunglig öppen spis på bottenvåningen i 1920-talssalen, i hus B.

Bottenvåningen. Denna del var ursprungligen en öppen veranda i hus B.

Övervåningen den del som befinner sig längst bort i bild var ursprungligen en öppen veranda i hus B

Sal på övervåningen med målande väggfält i hus B.

Övervåningen nås dels via den invändiga trappan, dels via ett trapphus från gränden som har kvar sin äldre inredning från 1920-talet. Fönster på 1:a våningen har tilläggsglas i bågar på insidan.

Äldre trappa i 1920-talsbyggnaden som nås från gården/gränden i hus B.

Fönster har tilläggsglas i bågar på insidan i hus B.

5 HISTORIK

5.1 OMRÅDETS HISTORIK

5.1.1 FRÅN MEDELTIDEN TILLS IDAG

Ön söder om Djurgårdsbrunnskanalen hette tidigare Valmundsö. Under medeltid var området betesmark till tre byar som legat norr om Djurgårdsbrunnsviken, eftersom ön inte lämpade sig för vare sig slätter eller odling. Vid 1400-talets mitt kom marken i kronans ägo och på 1580-talet lät kronan hägna in delar av ön som jaktmark. Ytterligare 100 år senare, 1680-talet anlades det kungliga jaktstängslet som kom att omgärda hela Djurgården från Blockhusudden till Stora Skuggan. Centralt på Valmundsön, där Skansen ligger idag, anlades den så kallades Storjakten, en central plats med uthuggna siktlinjer som strålade ut från platsen för att underlätta jakten.

Strandområdena i väster och på Beckholmen har alltid legat utanför det kungliga jaktmarksstängslet och har dominerats av sjöfart och varvsverksamhet. I slutet av 1600-talet började enkla båtsmanstorp att uppföras för uttjänta och sjuka båtsmän. Marken skänktes av drottning Kristina till Amiralitetet för att uppföra sjömanssjukhus. Det blev början till det som senare skulle komma att kallas Djurgårdsstaden. Under första hälften av 1700-talet anlades Djurgårdvarvet av Efraim Lothsack. Då började småstaden växa och kvarteren delades in. I stadsingenjören Petter Tillæus stadsplan över Amiralitetsstaden från 1736 finns kv. Fyrkanten och även gatan som skulle bli Allmänna gränd. Djurgårdvarvet hade stor kapacitet för krigs- och handelsfartyg. Den tidigare strukturen i den centrala Djurgårdsstaden var mer anpassad till topografin medan de nya kvarteren vid Allmänna gränd utfördes i kvartersliknande struktur i samklang med staden i övrigt. Dock i småskaliga proportioner.

Flottans starka fäste på Skeppsholmen har haft betydelse för den verksamhet som har bedrivits på Djurgårdens södra och västra stränder. Mot slutet av 1700-talet bebyggdes ett stort antal strandtomter med borgarfamiljernas sommarnöjen.

Djurgårdsstaden, då kallad Amiralitetsstaden, på kartan från 1736. Kvarteret Fyrkanten och Allmänna gränd tillkom (se röd markering) under första hälften av 1700-talet. Kvarterstrukturen skiljer sig något från den inre Djurgårdstaden som befanns i söder på kartan. Denna växte fram mer organiskt från varvsverksamheten. Kartan är hämtad från Stockholmskällan och är något beskuren.

På 1820-talet revs det kungliga jaktmarksstängslet och södra Djurgårdsslätten kom istället att utgöra ett centrum för stadens nöjesliv. Men redan på 1600-talet utgjorde Djurgården ett välbesökt utflyktsmål för promenader och picknick för stadens befolkning. Här fanns på 1800-talet caféer, värdshus, varietélokaler och musik- och danssalonger. Under mitten av 1800-talet och framåt uppfördes en rad värdshus och krogar samt etablissemang där komedianter, musikanter och innehavare av tittskåp, bild- och kasperteatrar höll till. På platsen för Hasselbacken har det legat olika generationer av krogar och schweizerier sedan mitten av 1700-

talet; en av dem är Gubbhyllan som flyttades till Skansen på 1960-talet. Den omvittnade restaurangen Hasselbacken öppnades 1853 av Jacob Wilhelm Davidson. Den återuppfördes efter en eldsvåda 1874. Andra kända är Novilla, som från början kallades Vauxhallen, samt Godthem och Reinholds konditori som båda har kopplingar till Allmänna konst- och industriutställningen 1897.

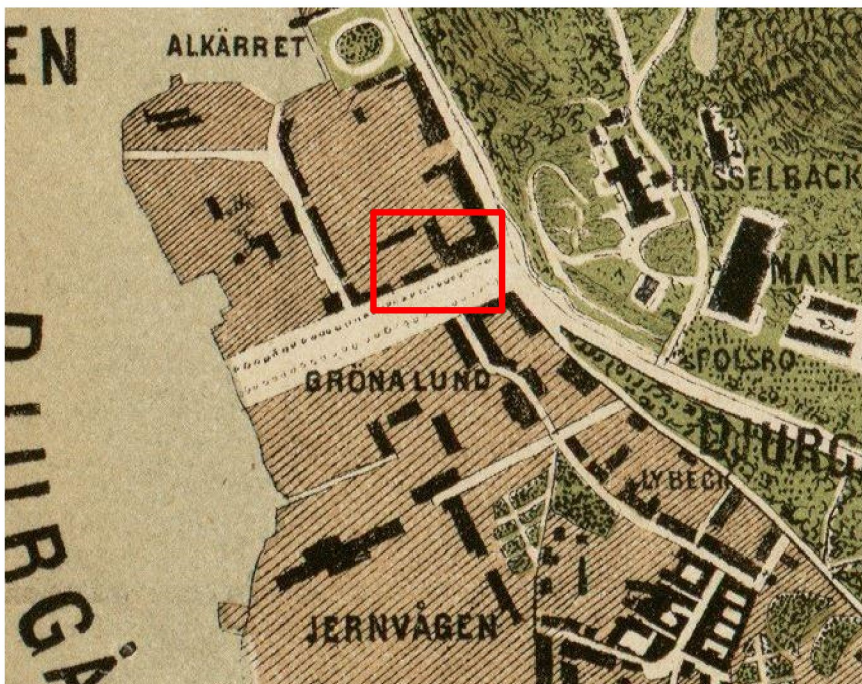
Utdrag ur karta från 1817. Inringat område i rött är där Konsthallen befins idag. Kartan är hämtad från Stockholmskällan.

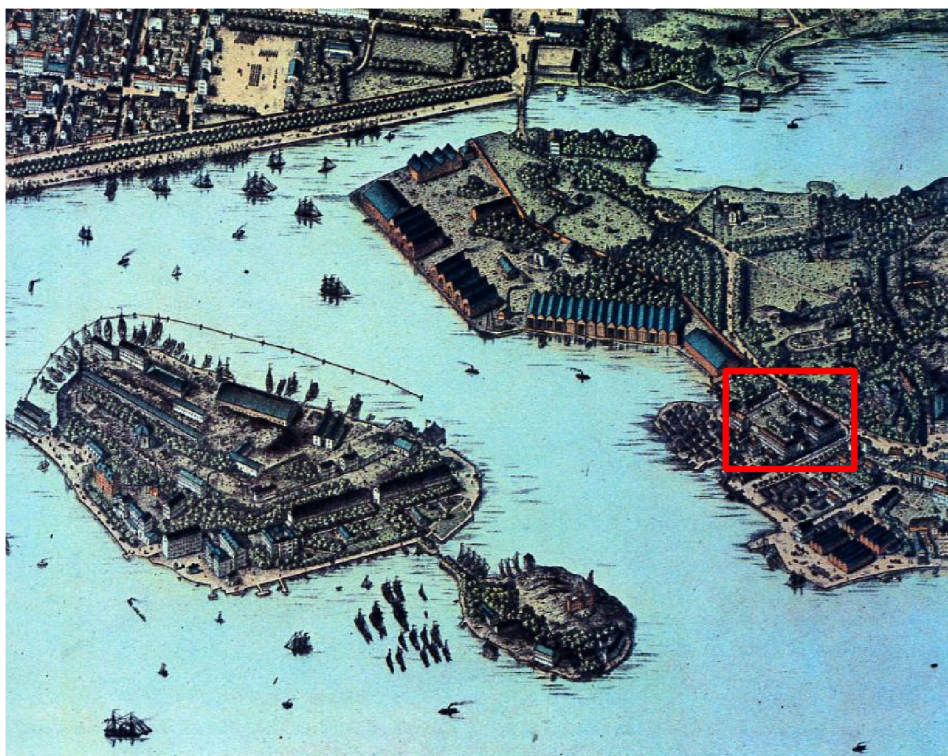
Utdrag ur karta över Djurgårdsslätten från år 1836. Inringat område i rött är där Konsthallen befins idag. Kartan är hämtad från Stockholmskällan.

År 1850 öppnades det första tivolit där Skansens huvudentré ligger idag. År 1883 invigdes Gröna Lund och år 1891 stod Cirkus färdigt. Mellan 1927 och 1956 låg det ytterligare ett tivoli på platsen som idag är parkeringsyta mellan Allmänna gränd och Alkärret, vid spårvagnshallen.

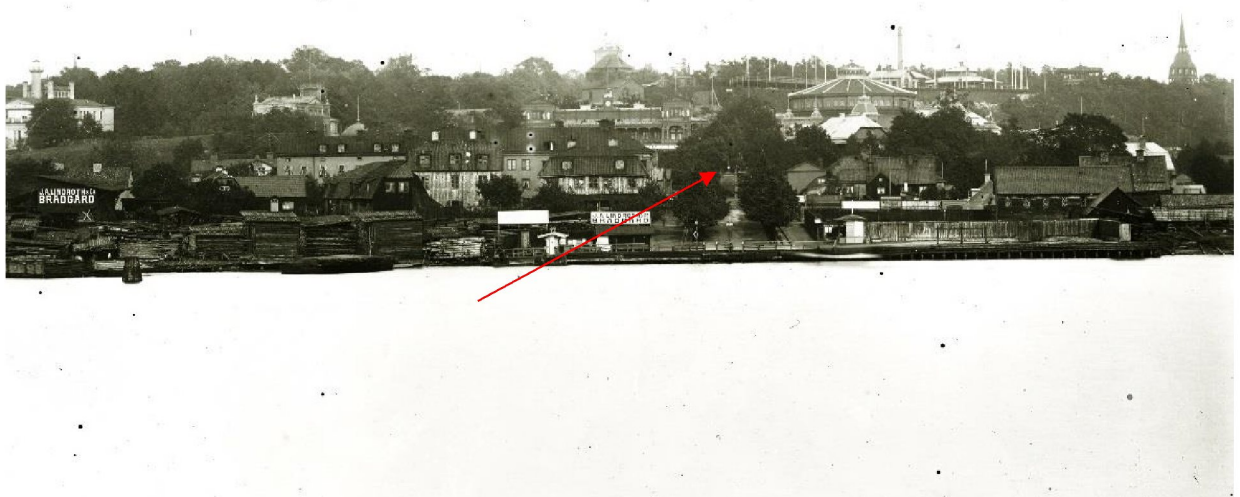
Liksom i dag kunde man ta båten från Skeppsbron till Allmänna gränd på Djurgården, men på den tiden framfördes båtarna av starka roddarmadammer.

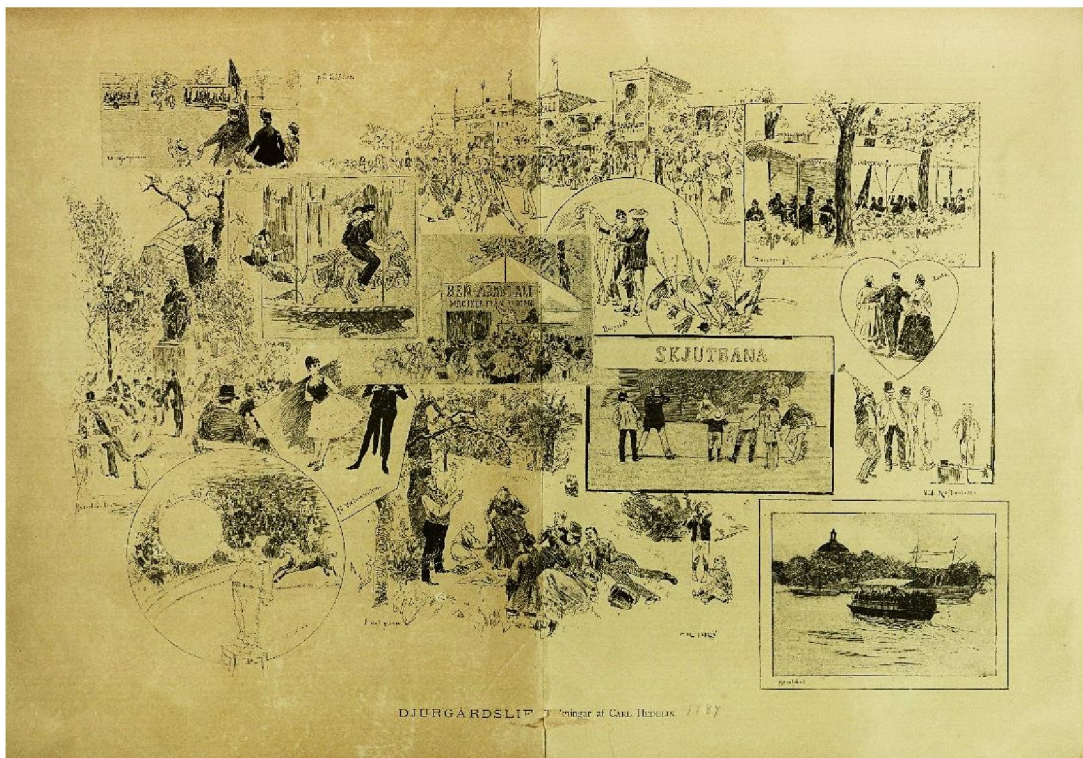
Utdrag ur karta över Djurgårdstaden 1866 (här streckat). Inringat område i rött är där Konsthallen befins idag. Kartan är hämtad från Stockholmskällan

Södra Djurgården avbildad i 1875 Neuhaus ballongbild. Inringat område i rött är där Konsthallen befins idag. Kartan är hämtad från Stockholmskällan.

Ankomsten till Djurgården skedde ofta vattenvägen då ankom man till Allmänna gränd. Här ser man hur det såg ut 1895. Pilen visar var Allmänna gränd börjar. Bilden är något beskuren och hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

En bild av hur Djurgårdslivet kunde framställas i slutet av 1800-talet. Bilden är hämtad från Stockholmskällan.

Djurgårdsvägen, kvarteret mot Allmänna gränd år 1895. Husen revs senare. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Utdrag från karta över Djurgårdssläätten år 1885. Fasaden på fotot ovan är markerat med rött. Kartan är hämtad från Stockholmskällan.

År 1891 grundades även Skansen som är världens äldsta friluftsmuseum. Syftet med verksamheten var att visa hur människor levde i Sverige under olika tider. Två år senare invigdes

Biologiska museet. I samband med Världsutställningen år 1897 omgestaltades Lejonslätten genom utfyllnader i Djurgårdsbrunnsviken och hundratals träd togs bort. Nuvarande Djurgårdsbron anlades vid samma tid. År 1916 invigdes Liljevalchs konsthall och den tillhörande restaurangen Blå porten. Området förstärkte sin position som nöjescentrum i Stockholm för alla samhällsklasser.

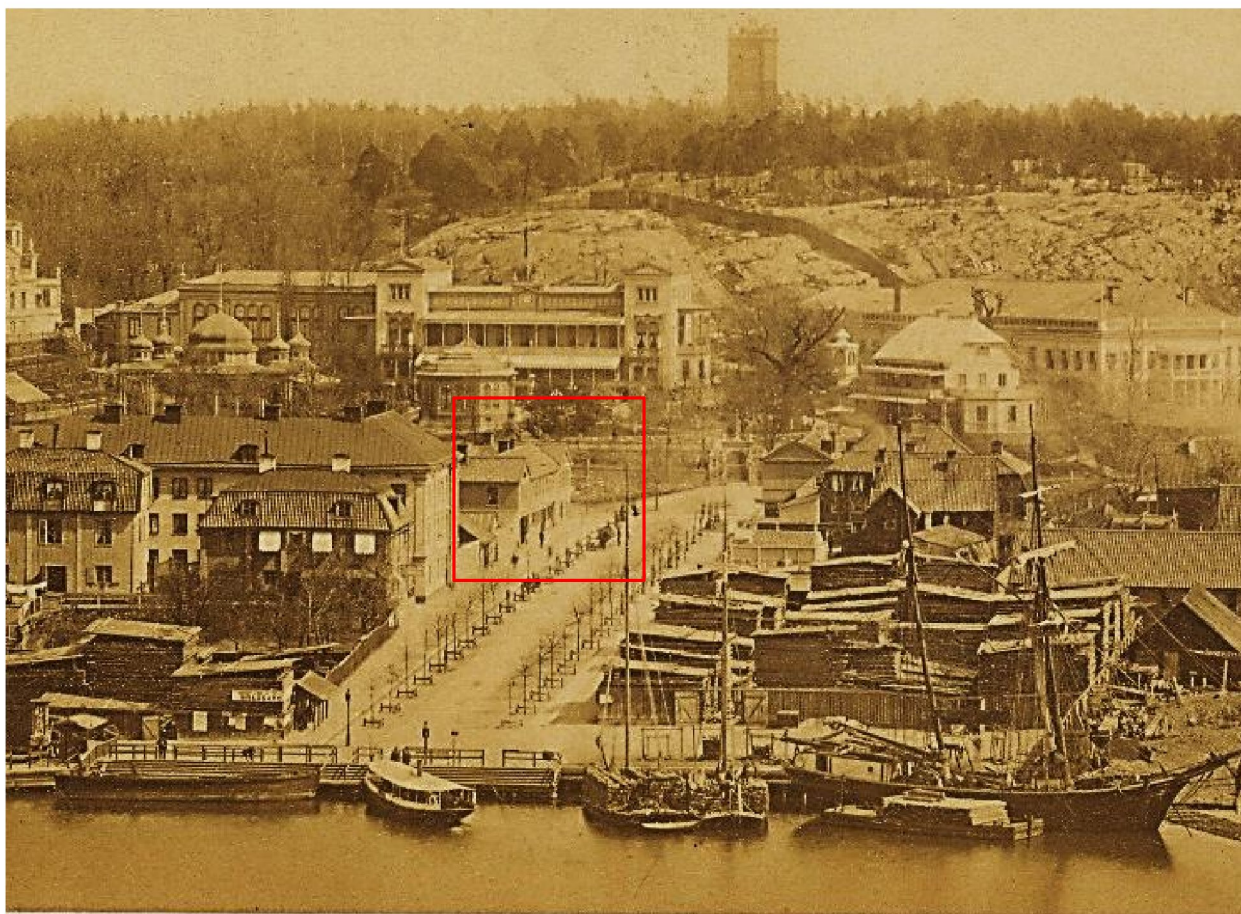
Folkliv vid Allmänna gränd på slutet av 1940-talet. Vid den här tiden syns Allmänna gränd ha varit en mötesplats av rang mer som en promenadgata. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum. Till vänster i bild syns Linden.

Restaurang Linden som uppfördes av Stockholms utskänkningsaktiebolag 1880-81 var en folklig restaurang för arbetarklassen medan Hasselbacken lockade det förnåma folket.

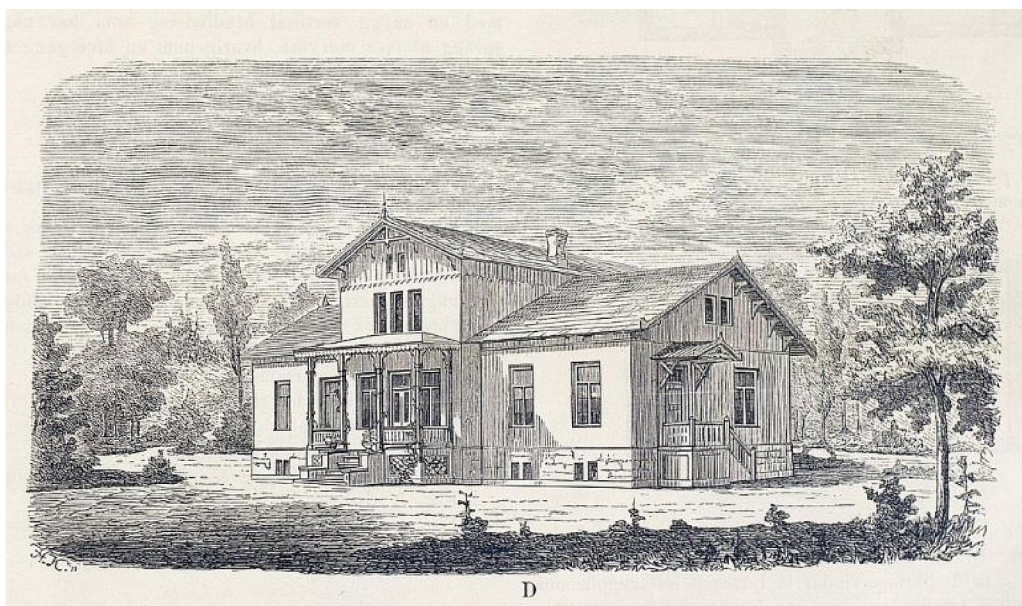
5.2 BYGGNADERNAS HISTORIK

5.2.1 LINDEN UPPFÖRS

I kvarteret Fyrkanten på Djurgården med adress Allmänna gränd 4, uppfördes av Stockholm utskänkningsbolag 1880-81 en putsad tegelbyggnad i två våningar med källare och vind. Syftet var att skapa en värdig "utskänkingslokal" för mat och alkohol; i synnerhet för brännvin. I bottenvåningen låg restaurangen kallad Linden. Den hade två matsalar; en enklare matsal och en finare "källaravdelning" i entréplanet. Dessa var anpassade för olika samhällsklasser. På platsen verkar det redan ha funnits en restaurang vid namn Linden som revs vid uppförandet av den nya restaurangen. Arkitekturen i Linden har drag som liknar lantbyggnader och stationshus uppförda i mitten av 1800-talet.

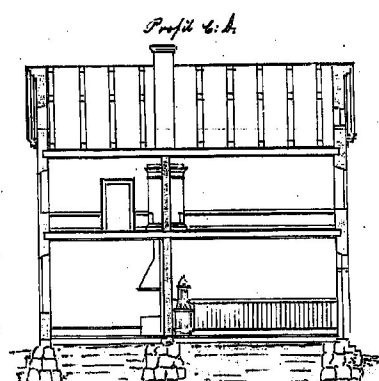
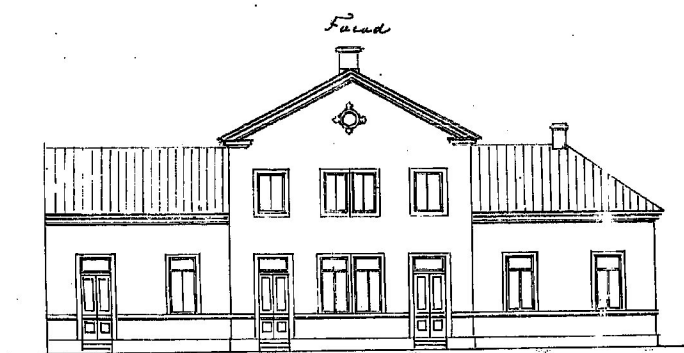

Fotografi av Allmänna gränd tagen från Kastellholmen. Enligt Stadsmuseum ska bilden vara från slutet på 1880-talet. De till synes nyplanterade lindarna tyder på att fotografiet snarare är från 1860-talet då lindarna planerades - d.v.s. innan restaurang Linden uppfördes. Det inringade huset torde då vara den tidigare byggnaden som befanns på platsen och revs. Bilden som är beskuren är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Arkitektur i Linden har drag som liknar lantbyggnader och stationshus uppförda i mitten av 1800-talet. Här är ett exempel på en lantgård. Bilden är hämtad från Charles Emil Löfvenskiöld, Landtmannabyggnader hufvudsakligen för mindre jordbruk, Stockholm 1868.

Plataner och Nybyggare för en Utskränknings plats
innan Högskolans Stadskyrkans egen dom N: 8 kvarteret
föreligger med adress N: 4 vid Allmans gränd i Rång, Öjersgäddes

Plan 1 Gruppe appr.

Plan 1. Gruppe oben

Plan of Botenwohnungen

Lichter und den fenstler
einigen beteten.
Stockwerk am 23. Jan. 1888.
Ludwig Hoyer

100 faden

O:\STH\272595\BK_Text\Antikvarisk förundersökning och konsekvensbeskrivning Konsthallen 15 reviderad 25e november.docx

Bild på Allmänna gränd med restaurang Linden från 1895. Här syns de ursprungliga entréerna i bottenvåningen som togs bort sannolikt vid renoveringen på 1910-talet. Till höger ses vinkelbyggnaden som upptog hörnet Djurgårdsvägen-Allmänna gränd innan den revs inför 1897 års utställning. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Allmänna gränd var en längre gata eftersom Djurgårdsvägen var smalare. Gatan fick sitt namn under första hälften av 1800-talet. Det fanns här en port kallad Rundstycksporten där man fick betala avgift för inträde till Djurgården. Gatan breddades och planterades med lindar 1866 och restaurangen torde ha fått sitt namn av dessa. Lindarna sågades delvis ner på 1920-talet och återplanterades först på 1990-talet. På Djurgårdsvägen låg flera trähus uppförda i en klassisk Djurgårdstadsarkitektur som numera är rivna.

Hörnet Djurgårdsvägen och Allmänna gränd i slutet av 1800-talet. Husen till höger revs inför den Allmänna konst- och industriutställningen 1897. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

5.2.2 1800-TALET'S KROGLIV OCH NYKTERHETSRÖRELSE

Den höga alkoholkonsumtionen under 1800-talet ansågs vara ett alarmerande samhällsproblem. 1865 startade i Göteborg det så kallade Göteborgssystemet, som ett allmännyttigt icke vinstdrivande bolag som syftade till att reglera utskänkningen av brännvin och andra brända och destillerade drycker i Göteborg, samt reglera det privata vinstintresset. Tio år senare, 1877, startade ett liknande bolag i Stockholm; Stockholms Utskänkingsaktiebolag med avsikt att reglera utskänkningen för Stockholms innerstad och idka måttlighet i drickandet. Krogarna som tidigare präglats av en hög alkoholförtäring efterträddes av värdshus där fokus skulle ligga på maten. Tanken var att maten skulle vara "god och vällagad, varm och kall, icke utlämna dryckesvaror på kredit eller mot pant och borgen samt tillse det att rusgivande drycker icke lämnas åt personer under 18 år eller åt redan berusade". Utskänkingsbolagets värdshus skulle vara sunda, ljusa och rymliga.

På "frivillig väg" inlöstes 146 krogar som hade utskänkningstillstånd och sålde brännvin. När den nya ordningen trädde i kraft den 1:a oktober 1877 minskade antalet krogar från 193 till 89 över en natt i Stockholm. De fortsatte sedan att minska århundradet ut. 1914 fanns det endast 30 i bolagets hägn. Första klassrestauranger fanns fortfarande i enskild ägo såsom Hasselbacken. De ansågs inte vara problematiska på samma sätt. Ibland fanns enklare bakfickor.

5.2.3 STOCKHOLMS UTSKÄNKINGSAKTIEBOLAG OCH VÄRDSHUSET LINDEN

Värdshuset Linden på Allmänna Gränd blev en av de första bolagsrestaurangerna i Stockholm. Det uppfördes 1880-81 med Utskänkingsbolaget som byggherre samtidigt med ett nu rivet värdshus på Kammakargatan. Utskänkingsbolaget uppförde värdshuset eftersom de ansåg att de befintliga som de tagit över var ovärdiga. De ville uppföra en trevlig restaurangmiljö för arbetarklassen. Ett led i detta var att kalla utskänkingsställena för värdshus istället för krog. Krog förknippades med skumma och smutsiga miljöer där superiet grasserade. Bolagsrestaurangerna skulle vara trevligare, mer hygieniska och gästvänliga. Man kan därför utgå ifrån att matsalarna i Linden var ljust målade och att de var väl upplysta av de stora fönstren och lampor. Vidare var väggarna försedda med en panel och lättstädade golv av klinkertyp. De var möblerade med robusta möbler. I källaravdelningen, som var den finare delen med egen ingång, hade man något elegantare inredning med vita dukar på borden.

Andra restauranger med ursprung i Utskänkingsbolaget är Stadshuskällaren, Mäster Anders, Grå Kvarn (idag Kvarnen) och Port Arthur (idag Restaurang Pelikan). De flesta ritades av arkitekt Sam Kjellberg och tillkom kring sekelskiftet. Dessa hade ofta även målade utsmyckningar på väggarna. De enklare matrummen kallades kort och gott för matsal under Stockholms utskänkingsaktiebolags tid. De befanns oftast i entréplanet och den mer påkostade källaravdelningen befanns då en trappa upp. Linden bestod av en sådan finare källaravdelning som var något mindre än den enklare matsalen som däremot låg de sida vid sida. De hade olika entréer från Allmänna gränd. I Kjellbergs värdshus fanns bostadsrum för de anställda, som oftast var kvinnor, på de övre våningsplanen. Alla anställda erbjöds bostad på något vis av bolaget. Två-tre kunde dela på ett rum. Varje värdshus drevs av en föreståndare som även bodde där. Sådana rum fanns även i Linden en trappa upp. Köken kunde vara placerade i källaren eller på entréplanet.

Öppettiderna var begränsade till kl. 21 om kvällarna och till kl. 16 på söndagar – men det kunde variera något beroende på restaurang. Utöver den stränga alkoholutskänkningen och de begränsade öppettiderna, skulle gästerna förses med god och näringsrik mat det s.k. mattvånget.

Fotografi av matsal för arbetarna. Denna enklare matsal befanns ofta i entréplanet i de vårdshus som Stockholms utskänkingsaktiebolag uppförde kring sekelskiftet 1900 efter ritningar av Sam Kjellberg. Här på Fleminggatan. Bilden är hämtad ur boken Stockholms utskänkingsaktiebolag 1877-1902.

Den finare matsalen, källaravdelningen befanns ofta i första våningen på de vårdshus som Stockholms utskänkingsaktiebolag uppförde kring sekelskiftet 1900 efter ritningar av Sam Kjellberg. Bilden visar en sådan på Fleminggatan. Bilden är hämtad ur boken Stockholms utskänkingsaktiebolag 1877-1902.

Värdshus på Jakobsgatan 14. Bilden är hämtad ur boken *Stockholms utskänkingsaktiebola* 1877-1902.

Diskrum.

Kök under markens plan.

Serveringsrum.

Kallkök under markens plan.

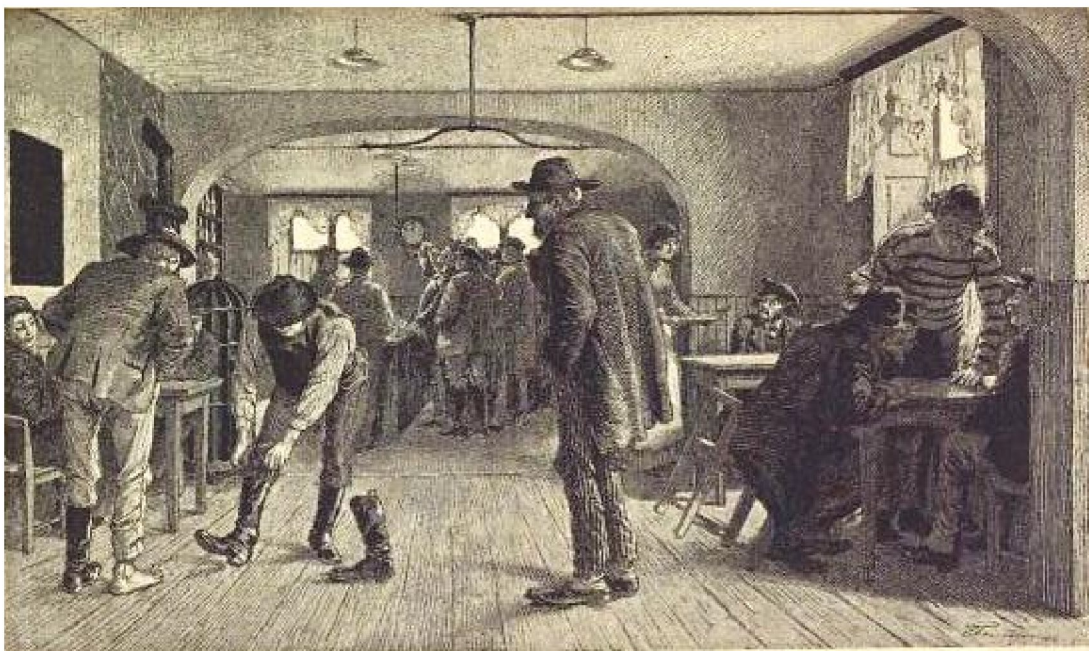
Exempel på arbetsmiljöer i bolagets värdshus. Bilderna är hämtade från Jakobsgatan 14. Köken låg ofta i källaren. Bilderna kommer ur publikationen från *Stockholms utskänkingsaktiebola* 1877-1902.

Livet på Allmänna gränd i slutet av 1800-talet. Till vänster ser man Linden skymta fram. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Folkrestaurangen Falkens enklare matsal på 1910-talet. Kanske såg matsalen i Linden ut ungefär så här? Bilden är hämtad ifrån Stockholms allmänna restaurantbolag. En tioårs historik, 1925.

En enklare bolagsrestaurang. Illustration är hämtad från Claes Lundins Nya Stockholm.

Fotografi från 1910 innan ombyggnaden på 1910-talet. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

5.2.4 SARA-BOLAGET TAR ÖVER

År 1914 togs Restaurang Linden över först av Stockholms Folkrestauranter AB och 1918 av SARA-bolaget (Stockholms Allmänna Restaurangaktiebolag som sedan ombildades till Stockholmsdistriktets allmänna restaurangaktiebolag). Dessa blev till eftersom restaurangbolaget mötte kritik mot att ekonomin för både maten och alkoholförsäljningen var sammanblandade. Stora delar av alkoholförsäljningen täckte därför matkostnaderna. Man ville dela dessa så att förtjänsten för alkoholen kunde gå till det allmänna. Folkrestauranter AB byggde om Linden till en folkrestaurang. En folkrestaurang definierades som att deras "högre

avdelningar ej mindre än de enklare, anses vara, att de principiellt icke avse att vara annat än näringsställen, där gästen för en måttlig kostnad kan få mat och dryck i enkla, ehuru göra behagliga omgivningar, men som däremot icke göra något anspråk på att tillgodose det behov av en mera festlig samvaro, som restauranger av annan klass räkna som en av sina uppgifter att fylla."

Ytterligare en restaurang öppnades; Lindgården som låg i en nyanlagd trädgård med väffelbruk och konditori.

SARA-bolaget bildades 1916 av läkaren och politikern Ivan Bratt, och var en offentlig hotell- och restaurangkoncern i Stockholm. Bratt hade bara några år tidigare, bildat det så kallade Stockholmssystemet som liksom Göteborgssystem var en form av nykterhetspolitiskt program, men där alkoholförsäljningen delades från matförsäljningen.

SARA-bolaget drev 25 st. folkrestauranger i Stockholm mellan 1926-1930, varav två var s.k. sommarrestauranger som låg på Djurgården: Alhambra och Djurgårdsteaterns restaurang. Den första brann 1923 och den senare 1929 och ersattes då med den nya Lindgården. Den byggdes 1938 ihop med Blå porten som tidigare drevs av Stockholms stad. På 1950-talet togs de över av Stockholms stad.

Folkrestaurangerna delades in i tre olika klasser beroende på dess kvalitet. Vissa restauranger, som exempelvis Stadshuskällaren, hade enbart förstaklassmatsal, medan vissa restauranger var indelade i flera klasser.

- Första klass - var de finaste restaurangerna som erbjöd den högsta matkvalitet med extra fin service och dukning.
- Andra klass - hade dukade bord med bra mat till en medelhög prisnivå.
- Tredje klass - enklare restauranger som serverade enklare mat, sällan duk på borden.

Från början tillhörde alla restauranger den andra och tredje klassen eftersom de var uppförda för arbetarklassen. 1918 köpte man in några av den första klassen för att vidga sin krets. 1938 kom en ny lagstiftning om alkoholförsäljningen som stärkte folkrestaurangernas ställning fram till 1950-talet.

Skylt som fanns på restaurang Linden. Bilden hämtad från SARA-bolagets 10-års jubileums bok från 1925.

1925 förseddes Linden med en pergola/veranda för sommarservering, sannolikt på baksidan.

Restaurang Linden, hus A, på 1920-talet. Här har två av de ursprungliga dörrarna byggts igen och bottenvåningen fått småspröjsade fönsterbågar som är mer typiskt för början av 1900-talet än 1880-talet. Dessa tillkom sannolikt vid ombyggnaden på 1910-talet. Träbyggnaden intill revs senare för att uppföra sommarpaviljongen. Bakom ligger konditoriet Lindgården - här kan man även skymta pergolan som kan ha uppförts vid ombyggnaden 1923. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Restaurang Lindgården och baksidan av Restaurang Linden på 1920-talet. Pergolan/verandan på baksidan av Linden med ingång till 2:a klassmatsalen uppfördes vid ombyggnaden 1923. Träbyggnaden intill på Allmänna gränd revs för att uppföra paviljongen. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Karta från 1921 hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum. På kartan syns Linden och konditoriet Lindgården. Däremot verkar träbyggnaden som finns på ovan fotografier ha rivits. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

5.2.5 TILLBYGGNAD AV ESSÉNS SOMMARPAVILJONG 1927-28

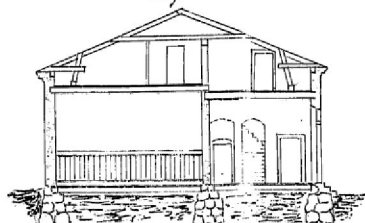
En provisorisk sedermera permanent sommarpaviljong byggdes till 1927-28. Ritningarna är utförda av Arre Essén och daterade 1927. Utbyggnaden innebar att huvudbyggnaden förlängdes med en fönsteraxel österut. Restaurangen utökades med en ny andra klassmatsal och en öppen veranda tillkom i två plan mot Djurgårdsvägen. Den tidigare pergolan/verandan från 1923 mot Lindgården byggdes in i huskroppen. Huset uppfördes i en sommarlätt Djurgårdstil med klassicistiska drag, vars stramhet tycks förebåda funktionalismen. Till en början sågs den som provisorisk, men blev permanent. Den uppfördes sannolikt i någon form av reveterad träkonstruktion som inte är anpassad för vinterklimatet. Paviljongen skulle användas på sommarhalvåret.

Essén förenade medvetet två motiv i paviljongen. Mot Allmänna gränd framhävs mer den slutna småstadskaraktären, där fasaden ligger i liv mot gatan. Mot Djurgårdsvägen betonades en mer öppen karaktär med anknytning till nöjesparksområdet och där restauranger med terrasser och verandor såsom Hasselbacken; Novilla och Alhambra har legat.

Ritningen till Nybyggnad för en Utskänknings lokal
innan Medeltidens Stadskällorings egen dom 16-8 kvartalen
förrättar med adress 14 vid Alsterströms gränd i Rindögårdens

2306

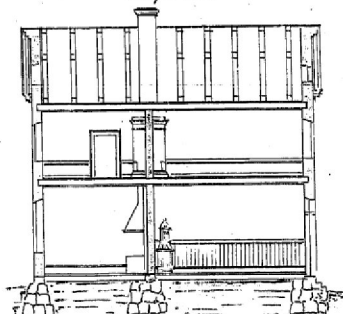
Profil A-B

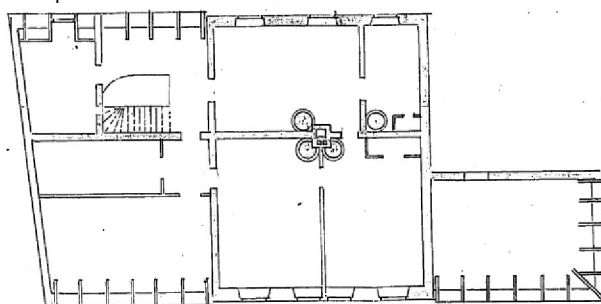
Fasad

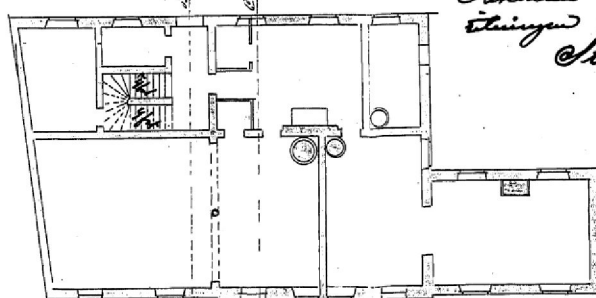
Profil C-D

Plan i Trappan upp

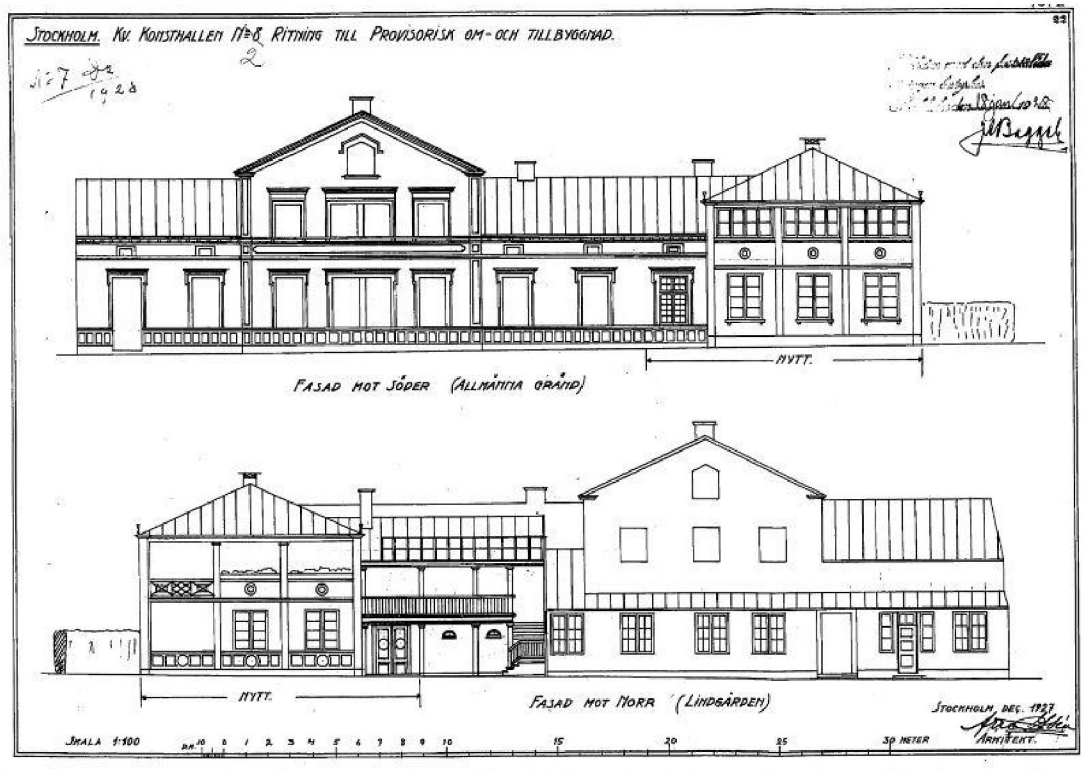

Plan of bottlenecks

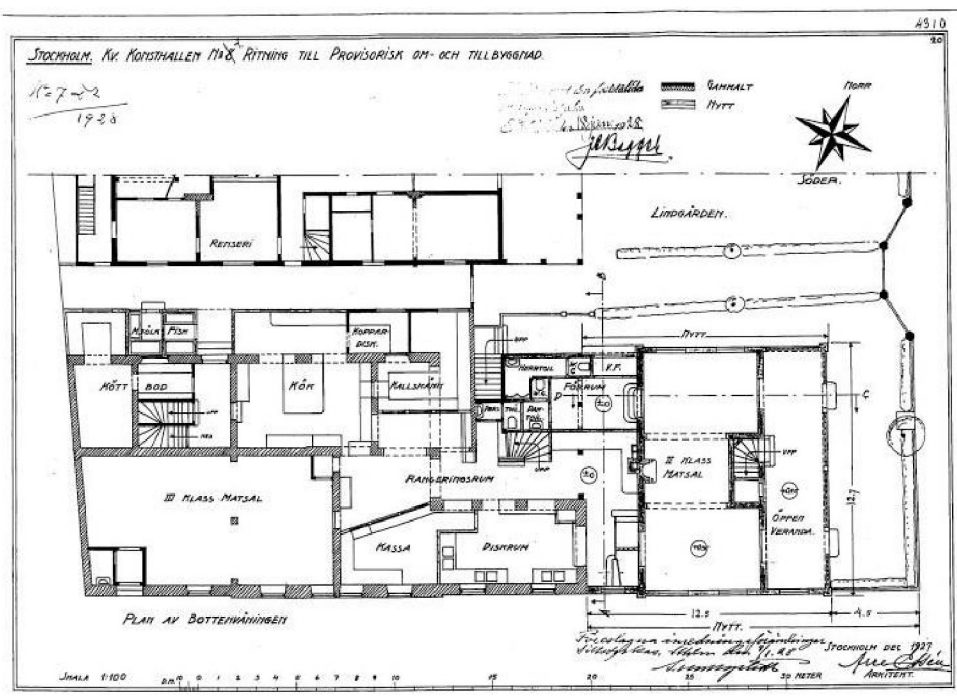

Likheten med den förra
byggnaden beaktas.
Stockholm den 23 Jan 1880
Ludvig Hård

Ritning tillbyggnad 1927 av Arre Essén. Stockholms stadsbyggnadskontor.

Ritning tillbyggnad 1927 av Arre Essén. Stockholms stadsbyggnadskontor.

Ritning tillbyggnad 1927 av Arre Essén. Notera förändringen av den gamla byggnaden där andraklassmatsalen som tidigare var 1:a klass blivit disktrum. Stockholms stadsbyggnadskontor.

Fotografi strax efter uppförandet av sommarpaviljongen. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Fotografi från 1946 av Linden med den nya sommarpaviljongen här klädd i grönska. Fotografi Stockholms digitala stadsmuseum.

5.2.6 ARRE ESSÉN

Arkitekt Arre Essén (1886 – 1969) studerade vid Kungliga Tekniska Högskolan mellan 1905 och 1909 och 1909-1912 vid Kungliga Konsthögskolan. Mellan 1914–1935 hade han egen verksamhet i Stockholm och var tjänstgörande arkitekt utom stat vid Byggnadsstyrelsen från 1920. År 1932 tillträdde han en tjänst som tillförordnad stadsarkitekt i Gävle. Åren 1935–1951

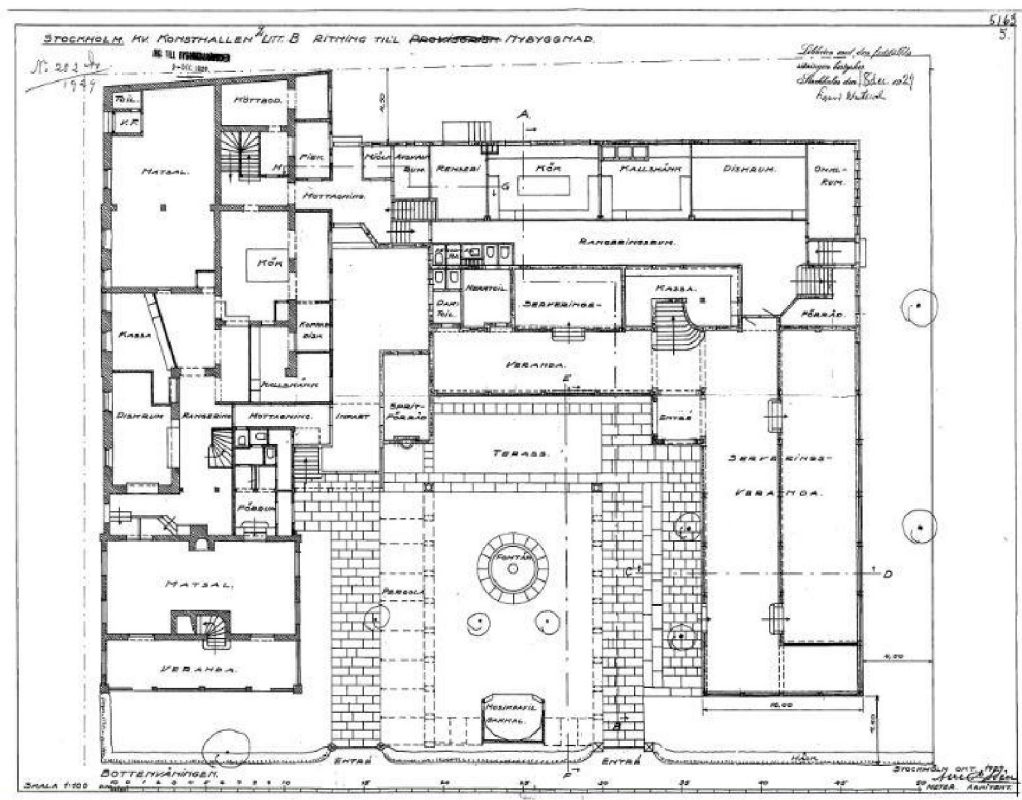
var han stadsarkitekt i Västervik och Vimmerby samt i Hultsfreds och Gamleby köpingar. Essén var bevandrad i arkitekturhistorien och deltog i "Svensk Arkitektur". Bland Esséns verk är: Villa Muramaris, på Gotland (1918, brunnet), Ljusne sjukhus (1921-1924, rivet), Restaurang Lindgården för Stockholmsutställningen 1930 (riven), Hälsinglands museum i Hudiksvall, Vambåsa herrgård, Blekinge, Nämndhuset, Västervik 1948, pensionärshemmen i Johannesberg, Västervik 1954-1955, om- och tillbyggnad vid brandstation, Västervik 1957-1959. Han deltog även i flera kyrkorestaureringar och restaurering av Karlbergs slott, ca 1925. Han var även medarbetare vid restaurering av Schloss Hallwil i Schweiz och byggde 1929 om villa Lindarna på Djurgården som ritades av Ferdinand Boberg 1903 som sitt eget hem. Essén lät riva den till stor del för att återuppföra den i 1700-talsstil. Han gjorde även flera ombyggnader av restauranger för SARA-bolagen som inte finns kvar, däribland Fenix 1920-21 (numera Citykyrkan), restaurang Hörnan på Fleminggatan och den nedbrunna Alhambra på Djurgården.

5.2.7 LINDEN BLIR LINDGÅRDEN

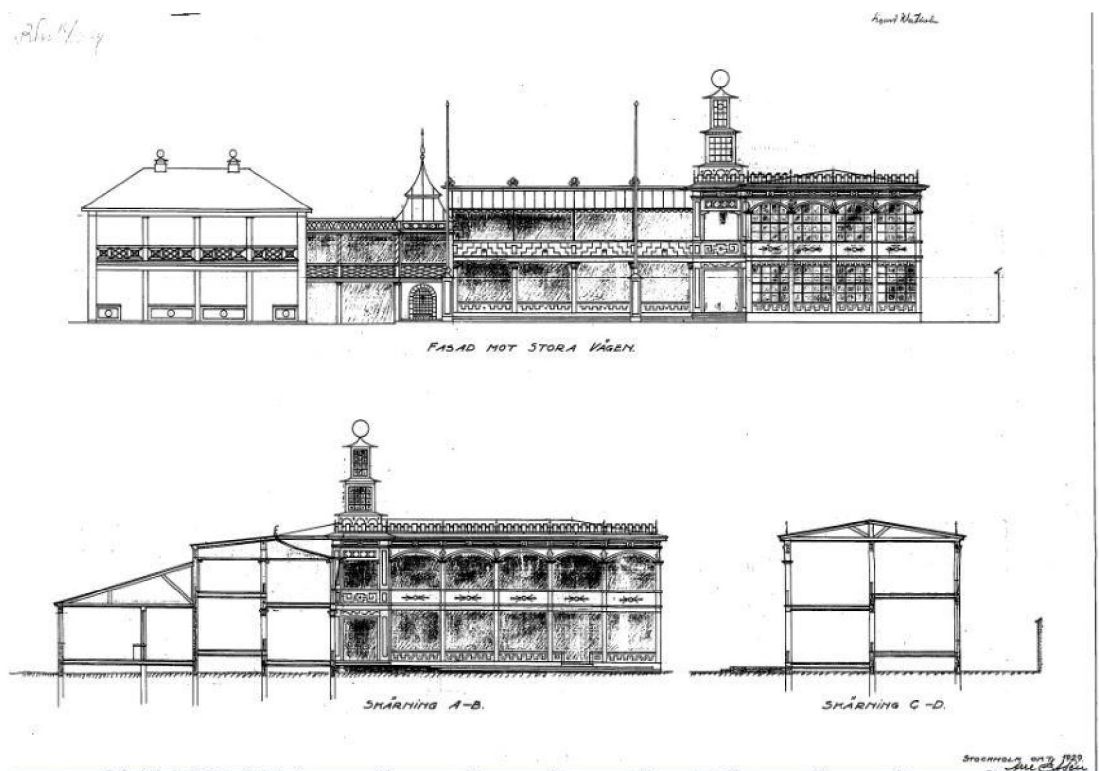
Med anledning av Djurgårdsteaterns brand sommaren 1929 blev behovet av att ytterligare restaurangtor på Djurgården särskilt aktuellt, även då en utbyggnad av Restaurang Lindens andraklassavdelning hade varit på tal redan föregående år. Restaurang Lindens utbyggnad stod färdig till nästkommande sommar, 1930, kort efter invigningen av Stockholmsutställningen. Den nya byggnaden i två våningar med öppna verandor, skulle enbart vara öppen för sommarservering. Byggnaden placerades mot Allmänna Gränd-Djurgårdsvägen, på den tomt som tidigare hade använts till den gamla Lindgårdens konditoriservering. Den gamla restaurangen Linden och den tillbyggda delen blev tillsammans Lindgården. De ska ha varit Stockholms största restaurang när de öppnades. 1938 införlivades även Blå Porten i komplexet.

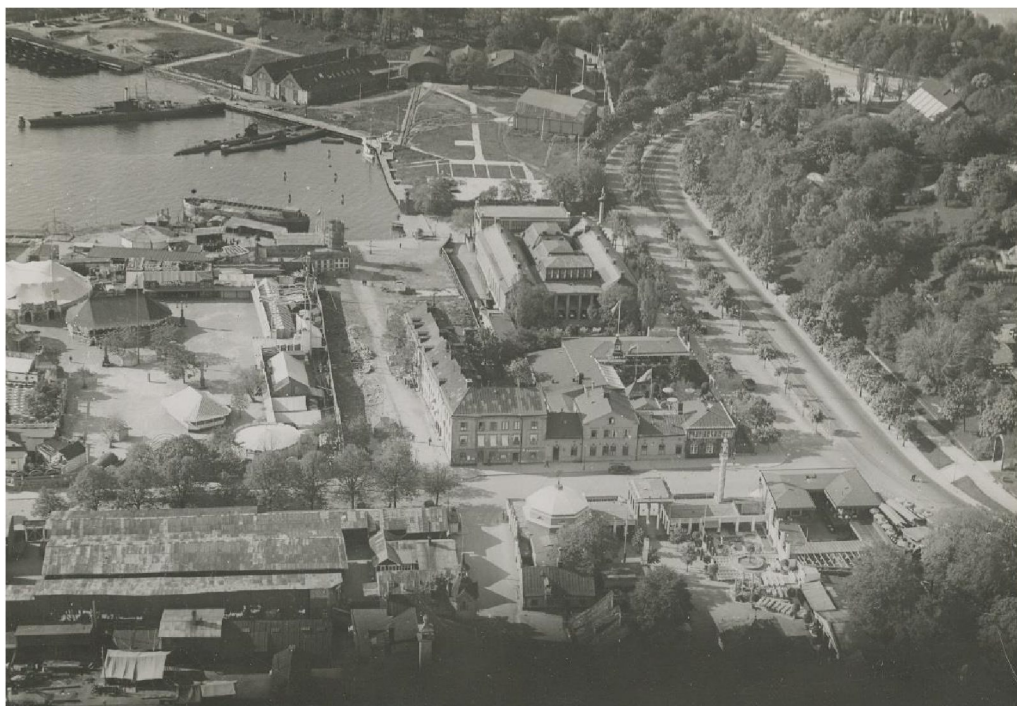
Restaurang Lindgården. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Restaurang Lindgården. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

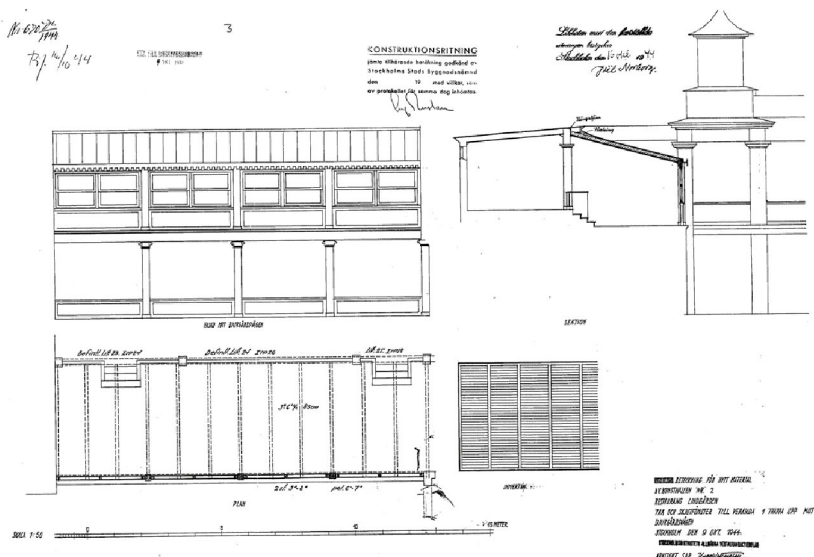
Arre Esséns ritningar inför uppförandet av Lindgården 1929. Stockholms stadsbyggnadskontor. Exempel på sommarlätt Djurgårdsarkitektur.

Flygfoto från 1932 som visar på den nya restaurangen Lindgården. Stockholm digitala stadsmuseum.

5.2.8 SENARE FÖRÄNDRINGAR OCH OMBYGGNADER

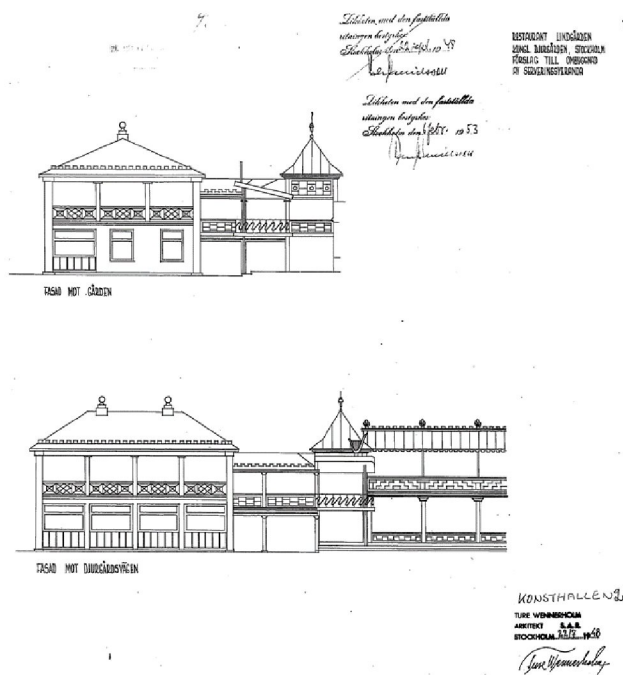
1944 gjordes sannolikt en inbyggnad av den övre verandan på hus B. Här infördes dragfönster som inte är anpassade till byggnadens arkitektur. Sannolikt revs nu den invändiga trappan som ses på äldre ritningar.

Inbyggnad av den övre verandan 1944. Ritning Stockholms stadsbyggnadskontor.

Merparten av tillbyggnadens bottenvåning var redan från början en matsal men någon gång mellan 1948-1953 inreddes också den yttre, tidigare öppna verandadelen mot Djurgårdsvägen.

Nuvarande stora fönsterpartier mot öster och norr tillkom sannolikt då.

Inbyggnad av den nedre verandan 1948. Ritning Stockholms stadsbyggnadskontor.

Lindgården tillhörde SARA-bolaget fram till 1950-talet då restaurangen övergick till kommunen. De tidigare lokala utskänkningsbolagen samlades samtidigt i ett nationellt system. Efter det att Lindgården övergick i kommunal ägo, hyrdes lokalerna ut till diverse privata företag som drev olika restauranger. Ny lagstiftning gällande alkohol och motboken avskaffades. Folkrestaurangernas roll och syfte var nu utspelad.

Fram till 1980-talets mitt skedde inte så mycket med byggnaden vad man känner till. På nedan bild ser man hur byggnaden såg ut 1982. Den var då mycket lik 1910 års utseende åtminstone utvändigt.

Fotografi från 1982. Fönstren i bottenvåningen tillkom vid ombyggnaden på 1910-talet då även två ingångar togs bort. I övrigt är fasaden som den såg när den uppfördes. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

Hamburgerrestaurangen Big Shark i bottenvåningen inreddes sannolikt 1987. Då tillkom även dörrpartier i aluminium. Möjligen var det även då som fönstren i bottenvåningen byttes till nuvarande.

Sedan Linden och Lindgården övergick i en exploatörs ägo i början av 1990-talet ökade förfallet av sommarrestaurangen Lindgården.

Under 1990- och 2000-talet gjordes flera ombyggnadsförslag för Konsthallen 2 som inte realiserades. Mer eller mindre glasade verandor av tillfällig karaktär installerades mot Djurgårdsvägen.

En ombyggnad av hus A:s första våning och inbyggnaden av vindsvåningen gjordes sannolikt i slutet av 1990-talet. Nya takfönster infördes även. Ombyggnadsritningarna finns i ett bygglov från 1999.

Under 1990- eller 2000-talet förseddes sommarpaviljongen med invändig tilläggsisolering och nya innerfönster.

Fotografi av Lindgården under förfall. Denna sidobyggnad kunde uppfattas som en pendang till sommarpaviljongen. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

2011 fastställdes efter flera års diskussioner om vad som skulle ske med den förfallna Lindgården, en ny detaljplan som delade Konsthallen 2 i två fastigheter, Konsthallen 2 och Konsthallen 15. Planens syfte var att möjliggöra utvecklingen av hotell på platsen där restaurang Lindgården befanns. Den revs 2011-2012. Konsthallen 2 såldes till POP HOUSE Stockholm som 2013 lät uppföra Abbamuseet och hotellet, kallat *POP HOUSE hotel*, i enlighet med detaljplanen.

2016 köpte POP HOUSE även fastigheten Konsthallen 15 med syftet att utvidga hotellverksamheten och skapa fler publika utrymmen i markplanet som ansluter till *POP HOUSE hotel*/ABBA the Museum och *The Swedish Music Hall of Fame*.

6 KULTURVÄRDEN

6.1 RAÅS PLATTFORM KULTURHISTORISK VÄRDERING OCH URVAL

Som inspiration för värderingen har Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering och urval används som är ett förhållningssätt till det antikvariska arbetet. Här beskrivs en planeringsprocess som utgår från fyra steg:

- 1) Det beskrivande som ska svara på frågorna: Vad finns och vad har hänt?
- 2) Det analyserande och värderande: Vilka är värdena och vilka är höga?
- 3) Det planerande med prioriteringar och avvägningar: Vad krävs och vad är möjligt?
- 4) Det beslutande: Vad och hur ska det göras?

Beroende på i vilket skede och med vilket syfte arbetet genomförs kan det innebära behov av olika metoder. I detta fall är det frågan om ett tidigt stadium i en byggprocess innan detaljplanläggning. Det innebär att denna rapport tar avstamp i tre av ovan moment; nämligen det beskrivande, det analyserande och värderande. Det som framkommer ur dessa ska sedan ligga till grund för vilka prioriteringar och avvägningar som sedan ska göras.

6.2 KULTURVÄRDESANALYS

6.2.1 ANALYS AV DE VIKTIGASTE HISTORISKA STRUKTURERNA I OMRÅDET

Två huvudsakliga historiska strukturer har identifierats i kvarteret som här nedan analyseras. Därefter beskrivs Konsthallens 15s specifika miljöskapandet värde.

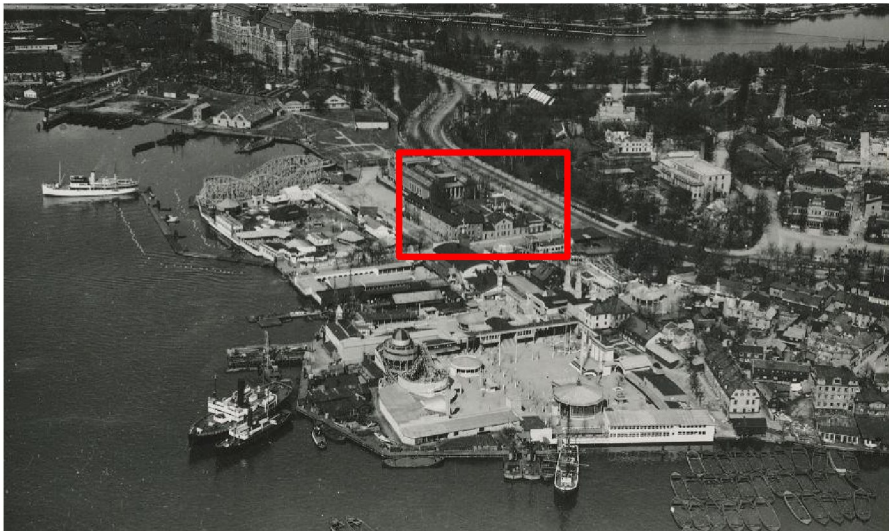
- **Evenemangsparken och nöjeslivet på Djurgården**

Enligt vård- och utvecklingsplanen för Nationalstadsparken utgör en del av värdet i delområdet som här undersökts byggnaderna som avspeglar områdets långa tradition som kultur- och nöjesområde. Dessa verksamheter finns kvar än idag. Här finns museer och offentliga byggnader som konkretiserar förra sekelskiftets arkitekturströmningar, med byggnader som ingick i Allmänna konst- och industriutställningen 1897. Detta återspeglas i olika skrifter såsom t.ex. i Kaj Englunds bok *"Djurgården i ord och bild"* som först publicerades 1930 där beskrivs främre Djurgården och platsen kring Allmänna gränd och Djurgårdslätten som *"den Stockholmska nöjeslystnadens och lättsinnets klassiska mark"*.

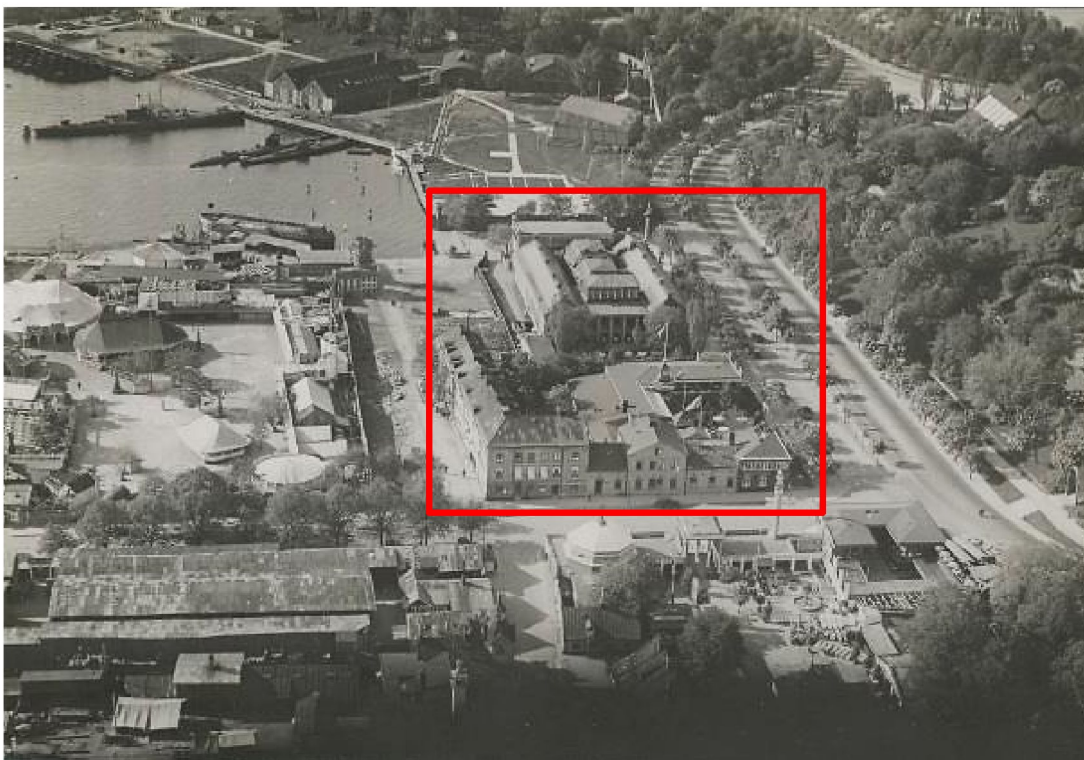
Området erbjuder en unik möjlighet att inom ett begränsat område kombinera olika typer av upplevelser, från Gröna Lund till cafébesök och fågelskådning i angränsande natur- och parklandskap. Parkytor och trädalléer med välvuxna träd skapar fina miljöer för picknick och utflykter. Här finns även restauranger och kaféer som är en viktig beståndsdel i områdets historik. I värderingen av Nationalstadsparken är det även evenemangsparksområdet som framhävs som viktigt för det aktuella området, där dess viktigaste beståndsdelar både ska bevaras och utvecklas.

Det finns flera attraktioner i kvarteret Konsthallen som bidrar till evenemangsparken såsom Liljevalchs konsthall och restaurang Blå porten. Nu senast har traditionen av nöjesetablissemang kompletterats med ytterligare en verksamhet i *POP HOUSE hotel/ABBA the museum* Den f.d. restaurangen/vårdshuset Linden och resterna av Lindgården tar del i denna nöjes- och restauranghistoria. Flera av de mest omtalade restaurangerna på Djurgården har brunnit. I området fanns t.ex. Djurgårdsteatern och Alhambra.

Linden är därför en av de äldsta restaurangerna som fortfarande används. Däremot är den inte en restaurang som finns i Stockholms medvetande. När den övertogs av staden på 1950-talet hyrdes den ut till olika enklare restaurangverksamheter som inte lämnat några kulturella avtryck. Det skiljer den från den intilliggande Blå Porten som är ett klassiskt café och restaurang. Den mest kända restaurangen är Hasselbacken som även brunnit och återuppbbyggdes 1874. Äldst torde Gubbhyllan vara som flyttades från Hasselbacken till Skansen. Den är delvis från början av 1800-talet. Det tidigare kända nöjesetablissemang Novilla används inte längre som restaurang. Godthem uppfördes som en villa 1874 och blev 1897 restaurang under Stockholms Konst- och industriutställning. Samtidigt uppfördes även intilliggande konditorkafé kallat Reinholds som idag innehåller Ulla Winblad.

Flygfoto från 1937. Kvarteret Konsthallen syns på bilden och visar dess centrala läge i nöjesområdet. I söder befins Gröna Lund och när bilden togs fanns även ett nöjesfält i väster. I norr ligger Liljevalchs konsthall och Nordiska museet och i öster, Hasselbacken, Skansen och Cirkus. Fotografiet är hämtat från Stockholms digitala stadsmuseum.

Flygfoto från 1932 av Oscar Bladh. Fotografiet är hämtat från Stockholms digitala stadsmuseum.

• Djurgårdsstaden

Förutom nöjeslivet finns ytterligare ett historiskt samband att ta hänsyn till. Historiskt ingår kvarteret nämligen i Djurgårdsstaden. Allmänna gränd med dess allé och husen i det dåvarande kvarteret Fyrkanten var en del av Djurgårdstaden som utvidgades på 1700-talet. Kvarteren som skapades här var mer rätvinkliga, men i småstadsformat, vilket skiljer dem från utbyggnaden på malmarna. Kvarterstrukturen adderades till den mer organiskt framväxta kärnan i staden från 1600-talet. Gatustrukturen planerades sålunda på 1700-talet – men gatans monumentalitet med planterade alléträd härrör från mitten av 1800-talet. Denna har mer att göra med att platsen då blev en viktig port till nöjeslivet på Djurgården. I slutet av Allmänna gränd lade ju

roddarmadammerna till med nöjeslystna besökare som skulle roa sig på Djurgårdsslätten. Sedermera följdes de av ångfärjor, ångslupar och spårvagnar som anlände hit. Innan gatan planterades med träd var Allmänna gränd inte så estetiskt tilltalande. En vittneskildring av Magnus Constans Pontin beskriver den 1846 som "den dåligaste upplaga av gränd" och ville att kungen skulle göra något åt detta. Sannolikt var det därför gatan rustades upp på 1860-talet.

Byggnaderna som uppfördes här under 1800-talet anslöt sig till småstadens karaktär så även Linden och var uppförda för boende och verksamheter i Djurgårdsstaden. Denna småstadsmässiga struktur finns kvar på Allmänna gränd och Falkenbergsgatan. Här ligger husen i liv med långsidan mot gatan. Linden uppfördes som restaurang i anslutning till det framväxande nöjesområdet men formen var anpassad till detta; det hade en begränsad storlek och höjd om man jämför med husen som uppfördes samtidigt på malmarna. Det gör den ovanlig i Stockholm och visar på Djurgårdstadsens karaktär som en småstad i staden.

När nöjesfältet på Gröna Lund öppnade 1883 och så småningom växte delades kvarteret Fyrkanten alltmer från Djurgårdstaden för att bli en del av nöjesområdet. Det blev än mer påtagligt när stora delar av kvarteret revs för Allmänna Konst- och industriutställningen 1897. När Liljevalchs konsthall byggdes på 1910-talen och restaurangen Lindgården uppfördes bidrog dessa till en mer löst hållen kvartersstruktur vilket *POP HOUSE hotel/ABBA the Museum* anspelar på.

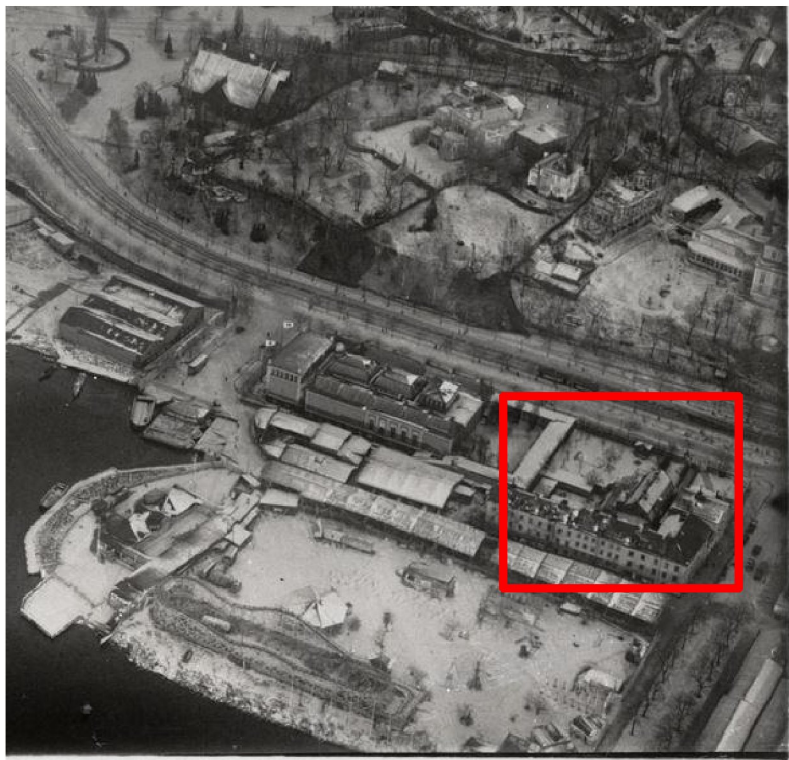
Flygfoto över nöjesparkområdet sannolikt på 1930-talet. I bakgrunden syns Djurgårdsstaden. Bilden visar hur Konsthallen delats från Djurgårdsstaden genom Gröna Lund som finns i mitten. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

6.2.2 MILJÖSKAPANDE VÄRDEN FÖR KONSTHALLEN 15

Bebyggelsen i kvarteret upplevs idag som heterogen eftersom det här finns två olika strukturer att ta hänsyn till. Den omgivande bebyggelsens arkitektoniska uttryck varierar från den mycket småskaliga träbebyggelsen på Lilla Allmänna gränd och söderut norrut till Nordiska museet och Liljevalchs monumentalitet. Variationen i bebyggelsen har ett stort miljöskapande värde, byggnadernas uttryck speglar deras funktion, byggnadsstil och i vilket sammanhang som de skapats.

Både 1880-tals och 1920-talsbyggnaderna smälter väl in och är anpassade till området och bidrar med trivsamt till Allmänna gränd.

Vidare ligger byggnadernas betydelse för området i att de vidmakthåller viktiga berättelser om Djurgårdens och Stockholms restauranglivs historia, vilket skapar innebörd och tidsdjup i området. Byggnaderna ingår även som ett led i Djurgårdstadens arkitektur- och utvecklingshistoria som alltmer undanträngs från kvarteret Konsthallen, d.v.s. dess stadskaraktär.

Flygbild på kvarteret Konsthallen någon gång på 1920-talet. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

6.2.3 IDENTIFIERADE KULTURHISTORISKT VÄRDEBÄRANDE BERÄTTELSE I BYGGNADEN SAMT UTPEKADE BYGGNADSDELAR AV SÄRSKILT VÄRDE

Konsthallen 15 består av två byggnadskroppar, hus A och B, vars historia delvis är sammanvävd i två huvudsakliga kulturhistoriskt värdebärande berättelser som båda kopplas till identifierade värdekärnor för området där byggnaderna finns *Evenemangsparken* eller *Nöjesetablissemangen med rötter i 1800-talet*.

Värdebärande berättelser för de två byggnaderna:

- **Restaurang Linden/Lindgården (hus A) 1881-1950-talet – en putsad låg byggnad från andra hälften av 1800-talet med renässansprägel. Byggnaden är väl anpassad till Djurgårdstadens småstadskaraktär.**
Byggnaden bär på berättelser om Stockholms utskänkningsaktiebolag och folkrestaurangernas historia som minner om hur klassorienterad svensk alkoholpolitik påverkat Stockholms restaurangliv. Djurgården var en viktig plats att etablera sig på för bolaget där nöjeslivet nu utvecklades snabbt. Bakom uppkomsten av utskänkningsaktiebolaget 1877 fanns strävanden efter att kontrollera folkets alkoholintag och att ersätta "ohygieniska krogar" med rena och snygga lokaler som även erbjöd vällagad husmanskost.

Hus A är det första som uppfördes av utskänkningsbolaget tillsammans med ett numera rivet världshus som låg på Kammakargatan. Till en början fanns en enklare matsal för arbetarbefolkningen och en finare "källaravdelning". 1914, efter att Stockholms folkrestauranter tagit över, byggdes de om till en 2:a och en 3:e klassens matsalar –

d.v.s. en folkrestaurang. 1918 tog SARA-bolaget över och utvidgade verksamheten ytterligare (se nedan). De andra bevarade vårdshusen från bolaget såsom Kvarnen skiljer sig i gestaltningen mot Linden. Lindens arkitektur är anpassad efter platsens småskalighet och har klassiska former.

Minnena finns materialiserade från dessa epoker i byggnaden som står kvar. Det som är bevarandevärt är:

- Stommen, fasaden och plåttaket är relativt välbevarade, även om det finns okänt införda fönster och entréer i bottenvåningen.
 - Byggnadens yttre gestaltning med karakteristisk förhöjd gavel, profilering och tandlist som en lätt igenkännbar typisk 1800-talsbyggnad skänker tidsdjup som berättar om kvarterets och Djurgårdsstadens historia. De varierade takhöjderna skapar liv i gaturummet mot Allmänna gränd av småstadskaraktär som är ovanlig i Stockholm.
 - Övervåningens och vindens bevarade rumssammanhang och inredning från uppförandet såsom äldre snickerier, golv och kakelugn.
- **Sommarpaviljongen (hus B) i sommarlätt Djurgårdsarkitektur uppförd 1927-28.**
Byggnaden är den sista resten av Arre Esséns rivna sommarrestaurang som ägde höga kulturvärden. Paviljongen byggdes först ihop med Lindens befintliga 2:a klassmatsal. Esséns tillbyggnad försedde restaurangen med fler sittplatser och verandor med utsikt mot Djurgårdsvägen. Något år därefter införlivades den i sommarrestaurangen Lindgården som uppfördes på tomten intill. Denna lär ha varit Stockholms största restaurang när den uppfördes. Även den var ritad av Essén i en lekfull 1920-talsklassicism som anspelar på en lokalt förankrad Djurgårdsarkitektur med de typiska verandorna som fanns bland annat i Hasselbacken. Hela komplexet stod färdigt 1930 - samma år som Stockholmsutställningen - och har förknippats med denna.

Byggnaden står kvar och bär på minnen från sommarrestaurangepoken. Det som är bevarandevärt är:

- Paviljongens yttre gestalt som visserligen till viss del är förvanskad. Fasaden mot Allmänna gränd, mot den inre gränden och det plåtklädda taket med skorstenar krönt av dekorativa klot är dock välbevarade.
- Bevarade inredningsdetaljer och de ursprungliga rumssammanhangen som fortfarande är skönjbara även om verandorna byggts in. T.ex. finns en öppen spis, ett välbevarat trapphus från gränden och ursprungliga fönstersnickerier.

6.2.4 KULTURHISTORISK ANALYS INSPIRERAD AV RAÄS PLATTFORM

– **Möjligheter till kunskap, förståelse och läsbarhet**

Genom byggnaderna kan man nå kunskap om hur Stockholms utskänkingsaktiebolags och SARA-bolagets framväxt och gestaltningsidéer. Vidare kan man lära sig om hur nöjeslivet på Djurgården och dess klassuppdelning.

Bäst bevarade är byggnaderna exteriört från Allmänna gränd. Hus A har delvis påverkats negativt av införandet av nya fönster och entréer som inte är anpassade till byggnaden. I övrigt är fasaden välbevarad. Invändigt i själva restaurangen är inredningen helt förändrad. På övervåningen finns lite mer bevarat. På första våningen finns två rum med rester av äldre ursprungliga snickerier, golv, kakelugn och en trappa som minner om 1800-talet och är bevarandevärda. De inre förändringarna gör att läsbarheten och förståelsen för restaurangens tidigare användning idag är liten.

1920-talets sommarpaviljong, hus B, förlorade sin sommarkaraktär när verandorna byggdes in på 1940-talet. Framförallt påverkades paviljongens läsbarhet negativt av rivningen av Lindgården. Det finns dock en hel del ursprungliga byggnadselement och inredning kvar i byggnaden i form av spröjsade fönster, en trappa från gränden och en öppen spis som är bevarandevärda.

Det skulle sannolikt vara möjligt att medvetet restaurera byggnaderna för att skapa en bättre förståelse för deras historia.

– **Kulturhistorisk helhet**

Arkitekturen i hus A är typisk för 1800-talets arkitektur och ingår som vi sett i utvecklingen av bolagsrestaurangernas arkitektur, vilket gör den intressant. Den är ett led i en utveckling. Det är en byggnad som berättar om nöjeslivets och Djurgårdstadens utveckling längs Allmänna gränd.

Hus B, Esséns 1920-talspaviljong är mer lokalt förankrad arkitekturhistoriskt då den flötar med Gröna Lunds tivoliarkitektur och med andra restauranger i området. Den har klassicerande 20-tals drag men pekar mot modernismen. Esséns byggnad uppvisar därmed ett intressant exempel på hur 1920-talsklassicismen närmar sig funktionalismen.

De samband och beståndsdelar som är viktiga och uttrycker denna helhet är stora delar av exteriörernas gestaltning samt bevarade ursprungliga snickerier, trappor kakelugn etc. (se ovan punktlista).

– **Kulturhistorisk relevans**

Byggnadskropparna är kännetecknande för den lokala historien om Stockholms Utskänkningsaktiebolags historia och den nationella historien om sociala ambitioner att hålla nere alkoholförtäringen i hela landet. Det är det äldst bevarade exemplet i Stockholm som kan berätta om dessa strävanden. Vidare ingår de i en lokal berättelse om nöjeslivet på Djurgården där Lindgården spelade en viktig roll. Hus A visar på Djurgårdstadens arkitekturutveckling i kvarteret som är intressant, hur småstadskaraktären spreds längs Allmänna gränd som skiljer sig från resten av staden. Denna del är ett led i den utvecklingen.

Ur arkitekturhistorisk synvinkel är byggnad B kanske mer intressant. I synnerhet är kopplingen till Stockholmsutställningen intresseväckande eftersom den hade så stor påverkan på svensk arkitektur. Den är även intressant som ett exempel på övergången mellan 1920-tals klassicism och funktionalismen. Lindgården var en mycket populär mötesplats vid Stockholmsutställningen och sommarpaviljongen, hus B, är den sista resten av denna.

Det är även kulturhistoriskt värdefullt att det inte finns så många byggnader av Essén kvar.

Byggnaderna är dock varken kända eller omtalade som några skolbildande exempel i arkitekturhistorien.

6.2.5 SAMMANTAGEN BEDÖMNING AV BYGGNADERNAS KULTURHISTORISKA VÄRDE

Båda de viktigaste kulturhistoriskt värdebärande berättelserna som finns manifesterade i byggnaden har som vi sett förvanskats av senare ombyggnader och påverkan från omgivningen. Linden är idag en okänd restaurang i Stockholm om man jämför med Pelikan och Kvarnen.

1880-talsbyggnaden, hus A, upplevs bättre bevarad till sin helhet än Esséns sommarpaviljong, hus B. Hus B har påverkats negativt av rivningen av Lindgården. Detta eftersom den trots att den först uppfördes som en tillbyggnad till hus A kom att upplevas som en del av Lindgården. I och med att *POP HOUSE hotel/ABBA the Museum* uppfördes intill har upplevelsen av att den förlorat sitt sammanhang förstärkt. Detta trots att den till ganska stor del har sin ursprungliga gestaltning bevarad - mer än i hus A. Inbyggnaderna av de öppna verandorna förstärker svår läsbarheten. Mot Djurgårdsvägen har fasaden i Esséns sommarlätta arkitektur förändrats genom införandet av fönster som inte anpassats till byggnaden. Visserligen tillkom de tidigt och berättar om hur byggnaden successivt övergått till att bli en vinterbonad restaurang - men de förvanskar 1920-tals arkitekturen som förlorat sin smäckerhet. Hela bottenvåningarnas fönster och dörrar har dessutom ändrats på ett okänsligt sätt på 1980-talet.

Inredningen i entréplanet i hus A som i hög grad skulle spegla och berätta om restaurangens användning och bruk är förändrad, vilket gör det svårt att läsa historien. Hus B har mer kvar av sin inredning men upplevs idag som om den inte tagits om hand.

Sammantaget är de två byggnadskropparnas fasader välbevarade – i synnerhet från Allmänna gränd. Invändigt är hus A i bottenvåningen starkt förändrad medan övervåningen har en del inredning kvar. Hus B har mer inredning kvar. Med anledning av att dessa är svårslästa så skulle det krävas en medveten restaurering; d.v.s. ett återställande för att byggnaderna skulle upplevas som viktiga kulturhistoriska byggnader.

7 ANTIKVARISK KONSEKVENSBESKRIVNING

7.1 TILLTÄNKTA PLANER

Planerna för Konsthallen 15 är att riva befintliga byggnader och bygga till POP HOUSE. Samtidigt skapas som ett komplement till *ABBA the Museum* en ny attraktion med musikalisk anknytning med målet att förstärka musikhärvaron i Stockholm och på Djurgården.

Det innebär att en ny byggnad bestående av 50 hotellrum samt en djupt utgrävd källare uppförs på platsen. Byggnaden ska vara anpassad till platsen och POP HOUSE eftersträvar att den ska ha hög arkitektonisk verkshöjd. Ambitionen är att byggnaden ska bidra till att göra området kring Allmänna gränd och Djurgårdsvägen mer attraktivt, tillföra aktiviteter som ansluter till nöjeslivet och stärker besöksmålet även internationellt. I entréplanet ska därför publika ytor tillskapas som öppnas mot gränden. Tillsammans med Parks & Resorts har POP HOUSE här pågående planer på att skapa en levande gata med olika utbud för turisterna.

7.2 ANTIKVARISK KONSEKVENSBEDÖMNING

En rivning innebär alltid negativa konsekvenser på kulturvärdena som helt försvinner. En rivning av en grönklassad byggnad med särskilda kulturvärden är med andra ord inte förenlig med PBLs varsamhets- och förvanskningsskäl.

Man bör dock hålla i minnet att denna bedömning inte har kunnat ta hänsyn till förslag på vad som här i sådant fall skulle ersätta den befintliga byggnaden. Eventuella till- eller nybyggnaders positiva värden för området som helhet kan inte bedömas eftersom inga förslag finns framtagna ännu. Konsekvensbeskrivningen utgår endast från rivningen. I ett senare skede när förslag tagits fram ska även dessa konsekvensbeskrivas.

7.3 AVVÄGNINGAR MELLAN OLIKA INTRESSEN

Kvarteret befinner sig inom evenemangsparken på Södra Djurgården. Detta påverkar vilka framtida utvecklingsmöjligheter som finns för Konsthallen 15. Stockholms stadsbyggnadskontor har tagit fram en plan för Södra Djurgården, där utvecklingen av området som håller på att verkställas. I den ingår *POP HOUSE hotel/ABBA the museum*. Inget sägs dock om den intilliggande f.d. Linden. Området äger höga kulturvärden och är viktigt för turistnäringen i Stockholms län. Det ses som ett av de viktigaste besöksmålen. Till stor del beror det på kulturvärdena som därför måste värnas. POP HOUSE är här en viktig aktör. Sedan köpet av Konsthallen 15 planerar POP HOUSE att utöka verksamheten i *POP HOUSE hotel/Abbamuseet* och *the Swedish Music Hall of Fame*. Man vill skapa större hotellkapacitet och plats för fler aktiviteter med utgångspunkt i "det svenska musikundret". Dessa planer skulle stärka evenemangsdelen och sannolikt tillföra området fler besökare, men påverkar de befintliga byggnadernas kulturvärden.

Den långvariga försummelsen av Lindgården som läts förfalla ledde till att den revs. Perioden av förvanskning och långsam nedgång får nu kanske även konsekvenser för Konsthallen 15. Fastigheten upplevs outnyttjad och nedgången. Här kan man tala om kumulativa negativa

effekter på kulturvärden i byggnaderna i Konsthallen 15 som orsakats av rivningen Konsthallen 2.

POP HOUSE bedömer att de nuvarande byggnaderna inte kan anpassas till de behov som finns för hotellbyggnaden. Eftersom fastigheten är grönklassad och äger särskilda kulturvärden så borde det även prövas om det finns andra mer anpassade lösningar som bevarar befintlig bebyggelse och samtidigt tillgodoser POP HOUSE behov. Oavsett hur Stockholms stad och länsstyrelsen bedömer möjlighet till förändring så kommer krav att ställas på det som uppförs. Även eventuella på- eller tillbyggnad ställer höga krav på varsamhet. Alla eventuella tillbyggnader måste tillföra området så pass långsiktigt hållbara och arkitektoniskt-estetiska värden så att de värderas högre än kulturvärdena i de nuvarande byggnaderna som redan har höga kulturvärden. Arkitekten måste lyckas förena flera olika aspekter och tillföra något extra om det ska vara genomförbart. Avgörande är då förutom anpassningen till områdets karaktär den arkitektoniska verkshöjden, långsiktigheten och hållbarheten i det som föreslås.

8 RÅD INFÖR DETALJPLANEARBETE

8.1 MÅLBILD FÖR DELOMRÅDET SOM BERÖR AKTUELL FASTIGHET

I den fördjupade utvecklingsplanen för Kungliga Nationalstadsparken (FÖP) från 2009 framhävs Evenemangsparkens betydelse som "ett av Stockholms viktigaste besöks- och turistmål" och att "dess utveckling har stor betydelse för besöksnäringen besöksmål för Stockholmsregionen som näring." Här betonas att för att behålla "attraktivitet behöver verksamheter och anläggningar kunna vidareutvecklas och förnyas". Med utgångspunkt från detta nämns att området "bedöms tåla viss komplettering och förändring".

Detta ska dock inte ske på bekostnad av kulturhistoriska värden i byggnader, parker och miljöer. Här nedan har därför några allmänt hållna förhållningssätt från vård- och utvecklingsplanen för Nationalstadsparken tagits fram. Till dessa har några kursiverade kommentarer fogats avseende den aktuella fastigheten som man ska ta hänsyn till vid eventuella näringar och kompletteringar.

1. Området ska vidareutvecklas med utgångspunkt från traditionen som nöjesområde, den unika miljön med blandningen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, parker, äldre träd och vatten.

När det uppstår intressekonflikter mellan ovan beskrivna värden så ska avvägningarna mellan dessa bygga på tillräckliga underlag. De ska även göras omsorgsfullt och på ett transparent vis så att det allmänna intresset representerat i kulturmiljön bedöms korrekt. Denna avvägning görs utifrån politiska ställningstaganden av Stockholms stad och länsstyrelsen på grundval av framtagna underlag liknande detta.

2. Området ska i sin helhet vara historiskt präglad, väl hävdad och ska stärka de historiska strukturerna i stads- och parklandskapet.

Här finns i huvudsak två strukturer att ta hänsyn till: nöjesparken och Allmänna gränd i Djurgårdsstaden. Den första genererar mer fritt placerade byggnader i parkliknande grönska och den andra en rätlinjig kvarterstruktur med småstadskaraktär där husen ligger i liv mot gatan som har sitt ursprung i 1700-talet. Båda karaktärerna återfinns i Konsthallen 15. Höjder på eventuella tillbyggnader ska inte övergå Konsthallen 14 och anpassas till övrig bebyggelse på Allmänna gränd i höjd och form.

3. Gröna gaturum, solitärträd och trädgrupper ska vara återkommande inslag i hela området.

Sådana finns på Allmänna gränd att ta hänsyn till.

4. Området ska vara en promenadpark med inslag av museer och andra attraktioner, restauranger och bostadshus och med mellanliggande parkytor som replipunkter.

Se punkt 1.

5. Det offentliga rummet ska ha en kvalitet och värdighet som motsvarar områdets natur- och kulturvärden och attraktivitet i övrigt.

Alla tillbyggnader och förändringar ska ha höga arkitektoniskt-estetiska värden med utgångspunkt från miljöns karaktär och historia. Området har potential att tydligare bli ett attraktivare samlingsstråk för besök för Djurgårdens olika evenemang som utvecklas här. För att denna karaktär ska förstärkas krävs det levande, inbjudande och lustfyllda verksamheter längs gatan. Själva gaturummet kan användas för olika attraktioner, såsom uteservering, framträdanden och viss försäljning.

6. Landmärken som Nordiska museet, Galärskjulen, Vasamuseet och Bredablick ska vara framträdande i stadsbilden. Utblickarna mot dem bör inte döljas av täckande vegetation eller byggnader.

Eventuella tillägg får inte påverka negativt på omkringliggande byggnader med höga kulturvärden såsom byggnadsminnet Konsthallen 14, Liljevalchs konsthall och Hasselbacken.

Byggnadsminnet att ta hänsyn till i kv. Konsthallen 14.

Djurgårdens nöjen på en karta från 1866 där kända byggnader ritats in. Kartan är hämtad från Stockholmsskällan.

Hasselbacken i slutet av 1800-talet, en viktig byggnad i området karaktäristisk för Djurgårdens nöjes- och restaurangliv som brunnit och byggts upp igen. Bilden är hämtad från Stockholms digitala stadsmuseum.

8.2 FORTSATT ARBETE

Området har höga kulturvärden som en del av riksintresse för kulturmiljövården och ligger i Nationalstadsparken så även om fastigheten inte har den av Stadsmuseum identifierade högsta klassificeringen utan är grönklassad så äger den särskilda kulturvärden. Kulturvärdena ska då vara utgångspunkten för den fortsatta utvecklingen av fastigheten och får inte förvanskas. Deras materiella uttryck ska då behandlas med varsamhet. När gestaltungs-förslag på vad som ska ske i Konsthallen 15 tagits fram måste därför en antikvarisk konsekvensbeskrivning genomföras av antikvarisk sakkunnig som tar ställning till om värdena behandlats tillfredsställande.

Stockholm 2016-11-25

Hélène Svahn Garreau

Byggnadsantikvarie

Certifierad sakkunnig kontrollant av kulturvärden, KUL 2

Medlem av SPBA, Sveriges praktiserande byggnadsantikvarier

TYRÉNS AB

9 KÄLLOR

9.1 ARKIV

Stadsbyggnadskontoret, ritningar avseende fastigheten Konsthallen 15 och kv. Fyrkanten. Områdesbestämmelser för Djurgården och detaljplaner för fastigheterna i kvarteret.

9.2 INTERNET

Stockholms Digitala Stadsmuseum; fotografier och handlingar
Stockholmskällan
Wikipedia
Skansens hemsida
Systembolaget hemsida

9.3 MUNTliga UPPGIFTER

Pelle Lindberg, POP HOUSE Next door AB
Pelle Berglund, POP HOUSE Next door AB
Arkitekt Martin Rangfast, Tengbom arkitekter

9.4 LITTERATUR

AIX arkitekter, *Antikvarisk förundersökning Konsthallen 15, reviderad 2015-10-27*
Henrik Alm, *Djurgårdsstaden – en trehundraårig idyll*, Stockholm 1964
Lars-Gunnar Bråvander & Rolf Jacobson, *Kungliga Djurgårds förvaltningen, Skötselplan Nationalstadsparken*, Stockholm 2005
Margareta Cramér och Per Myrehed, *Varvet som blev tivoli. Byggnadshistoria och arkitektur på Gröna Lund*, Stockholm 2009
Kay G. Englund, *Djurgården i ord och bild Illustrerad minnes- och handbok*, Stockholm 1930
Arne Eriksson, *Kulturhus på Söder och Djurgården*, Stockholm 1998
Marie Dahlström, *Djurgårdsstaden och dess grannskap*, Stockholm 1979
Mats Gellerfelt, *Restaurangliv*, Stockholm 1997
Bengt Fritjofsson, *Klassiska krogar*, Stockholm 1977
Bengt Järbe, *Krogarnas Stockholm*, Stockholm 1971
Karl Key-Aberg, *Stockholms utskänkingsaktiebolag dess organisation och tjugofemåriga verksamhet jämte en historisk-statistisk framställning av brännvinslagstiftningen i Sverige, Norge och Finland samt Göteborgssystemet*, Stockholm 1902
Charles Emil Löfvenskiöld, *Landtmannabyggnader hufvudsakligen för mindre jordbruk*, Stockholm 1868
Claes Lundin, *Nya Stockholm dess yttre och inre förhållanden; dess olika folkklasser, typer och personligheter; dess kyrkor och bönesalar, vetenskapsmän och konstnärer; dess vårdshus, skådebanor och kaserner, föreningar och arbetaresamfund; dess tidningar och literära kretsar; dess sällskapsliv, förlustelser och idrotter till lands och vatten under 1880-talet; med talrika illustrationer*, Stockholm 1890
Länsstyrelsen i Stockholms län *Framtidens nationalstadspark – handlingsprogram. Del I. Vision och förutsättningar*, 2006
Länsstyrelsen i Stockholms län, *Framtidens nationalstadspark – handlingsprogram. Del II. Åtgärder och utveckling*, Rapport 2006:11, 2006
Länsstyrelsens i Stockholm, *Vård- och utvecklingsplan för Kungliga Nationalstadsparken rapport 2012:33*
Mats Rehnberg, *Stora Krogboken. Bilder ur restauranglivets kulturhistoria*, Stockholm 1955
Stockholms utskänkingsaktiebolags styrelse och revisorers berättelser om bolagets organisation och förvaltning intill den 1 oktober 1877, Stockholm 1878
Johan Rittsél och Johan Engström, *Stockholms stadsmuseum, Husen i Nationalstadsparken, Stockholmsdelen*, Stockholm 2005
Einar Rosenborg, *Stockholms Allmänna Restaurant Aktiebolag. En tioårshistorik*, Stockholm 1925
Einar Rosenborg, *Stockholms Allmänna Restaurant Aktiebolag. Åren 1926-1930. Historik på uppdrag av bolagets styrelse utarbetad av Einar Rosenborg*, Stockholm 1931
Einar Rosenborg, *Stockholms Allmänna Restaurant Aktiebolag. Åren 1936-40*, Stockholm 1940

Stockholms stad, *Översiktsplan för Nationalstadsparken – Stockholmsdelen. Antagen av kommunfullmäktige 20 april 2009*, Stockholm 2009
Stockholms stad, Stadsbyggnadskontoret, *Evenemangsparken. Samlad redovisning av planer, ambitioner och möjlighet på Södra Djurgården*, 2010
Stockholms stadsmuseum, *Konsthallen 14, Falkenbergsgatan 5 och Allmänna gränd, en byggnadsminnesinventering* från Stockholms stadsmuseum 1993
Staffan Tjerneld, Stockholmsliv, *Hur vi arbetat och roat oss under 100 år*, andra bandet Stockholm 1950-51
Staffan Tjerneld, *Gröna Lund och andra Djurgårdsnöjen*, Stockholm 1978
Staffan Tjerneld, *Djurgården under 300 år*, Stockholm 1980

9.5 INVENTERING PÅ PLATS

Fastigheten och närområdet har inventerats översiktligt 2016-10-12.